

I N H O U D S O P G A V E

Ecohumanisme FLORIS van den BERG	2	De religiante terreur FRANS van DONGEN	21
Het bedrog van Harun Yahya (2) MARCEL KLEIN	7	Pax Americana, the sick version ENNO NUY	24
De paus naar het Strafhof JOHAN HOFMANN	8	Vriendje van JAN van der WERFF <i>BOEKEN</i>	25
Verrassing LEON WECKE	9	Het bewustzijn – Zwart gat of ... –1 FONS TEL	26
In Memoriam Toos van Noordwijk CÉCILE LAPRÉ	10	Notities van een lezer (4) BERT GASENBEEK	29
Het secularisme in de moderne tijd FRANS van DONGEN	11	Canon van de Godsdiensthyserie JAAP van den BORN <i>REACTIES</i>	31
Debatteren over dieren FLORIS van den BERG	14	Toch een antieke atheïst? ANTON van HOOFF	32
Vrijdenken is bevrijden PAUL HOPSTER	15	De scheve vrijdenkersschaats BERT KLAVER	33
Mag de Vrije School van DVG? ANTON van HOOFF	16	Antwoord aan Gerhard Elferink CÉCILE LAPRÉ	34
Wie o wie? JULES BRABERS	17	God SANDER BROUWER	34
Besnijdenis FRANS COUWENBERGH	18	Reactie op Min en Van Hooff JOOP FABER	35
Wij volwassen, god met pensioen FRANS MAASSEN	20	De Staat Israel HANS LOUIS KOEKOEK	36

Ecohumanisme

Dieren, toekomstige generaties en milieu*

FLORIS VAN DEN BERG (1973) filosoof, bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier-humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

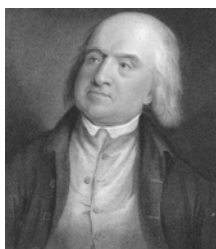
Humanisme is een dynamische levens- en wereldbeschouwing. Als geen andere ideologie is het humanisme in staat te reflecteren op en te reageren op veranderende situaties en nieuwe uitdagingen. In theorie althans, want tot op heden heeft het humanisme, noch in theorie, noch in de praktijk, significant bijgedragen aan het belangrijkste probleem waar de mensheid de afgelopen decennia mee geconfronteerd wordt: de ecologische crisis. Daarnaast lijkt het erop of het humanisme hardnekkig antropocentrisch is. Waar in de ethiek er sinds de jaren zeventig min of meer consensus is bereikt dat antropocentrisme een niet te rechtvaardigen vorm van discriminatie is (speciesisme genaamd), blijft de centrale focus van het humanisme de mens. En dan met name de (Westerse) mens anno nu. Niet de mens over 50 of 100 jaar. Of de niet-Westerse mens. (HIVOS houdt zich weliswaar bezig met ontwikkelingshulp, maar de meeste humanistische publicaties, voordrachten, artikelen gaan over problemen en vraagstukken van mensen hier en nu.)

Humanisme is een bundeling van emancipatiebewegingen. Het organiseert (of organiseerde) de emancipatie van velen die onderdrukt en/of achtergesteld worden: vrouwen, homoseksuelen, afvalligen, vrijdenkers, dissidenten, klokkenluiders. Humanisme is een pleitbezorger van individuele vrijheid en autonomie. Ook biedt het georganiseerde humanisme mogelijkheden voor het smeden van gemeenschapsbanden, zoals lokale humanistische groepen. Humanisme is ook een wetenschappelijk wereldbeeld. Ik juich al deze facetten van harte toe. In Nederland zijn veel van de punten uit de humanistische emancipatieagenda gerealiseerd. Nederland is een humanistische utopie. Veel beter dan in Nederland zal het niet worden. Nederland anno nu is een unicum in de wereld, zowel historisch als geografisch. Ik vrees echter dat Nederland een anomalie in de geschiedenis is. Nergens is er zoveel positieve en negatieve vrijheid: er mag veel en er kan veel. Er is een grote welvaart, een niet al te grote welvaartskloof, een verzorgingsstaat, mogelijkheden voor culturele en sportieve ontplooiing en recreatie. Abortus, euthanasie, het homo-huwelijk, vrijheid van expressie, het is allemaal goed geregeld in dit land. De mensenrechten worden gerespecteerd. En Nederland draagt (soms) een steentje bij aan het bevorderen van mensenrechten wereldwijd.

Echter, wanneer we de cirkel van de moraal uitbreiden en alle wezens die het vermogen tot lijden (sentientisme) hebben erbij betrekken, dan verbleekt het fraaie plaatje van Nederland als utopie. Er leven namelijk honderden miljoenen dieren onder erbarmelijke omstandigheden die stuk voor stuk worden gedood. En dat terwijl voor een gezond (en smakelijk) dieet dierlijke producten overbodig zijn. Waarom beperken humanisten over het algemeen de morele cirkel tot alleen mensen? Ik ga deze vraag naar de *verklaring* van dit moreel tekort niet proberen te beantwoorden. Ik zal betogen dat het veel logischer is de cirkel van de moraal zoveel mogelijk uit te dijen en de blinde vlekken in onze moraal en politiek-sociaal-economisch systeem proberen op te lossen.

Can they suffer?

Een logisch criterium om te kijken tot hoever de cirkel van de moraal uitgedijd kan worden is het zogenaamde lijdenaxioma. Het zijn de drie woorden die Jeremy Bentham in een voetnoot schreef en die de hele geschiedenis van de filosofie en de mens in een ander daglicht plaatst: *'Can they suffer?'* Het uitbreiden van de morele cirkel met alle wezens die pijn en plezier kunnen ervaren wordt *sentientisme* genoemd. Humanisme zelf heeft bijgedragen aan het uitdijen van de cirkel van de moraal. Maar er zit een maximum aan

Jeremy Bentham

die uitdijng. Tenminste, wanneer het basis-axioma van het humanisme – de mens centraal – niet ter discussie staat. Het *wel* ter discussie stellen van het basale uitgangspunt van het humanisme is een enorme uitdaging voor het humanisme. Het is zo iets als een grondwetswijziging. Maar het kan! Humanisme is een door mensen bedachte ideologie die open staat voor vernieuwing op basis van rationele argumenten. Het is ook niet zo dat het oude paradigma overboord wordt gezet; het oude paradigma wordt ingesloten en uitgebreid. Ik wil betogen dat humanisme adaptief is en dat een logische respons op de grote vragen van deze tijd leiden tot ecohumanisme.

De vraag die opgeworpen kan worden is: waarom niet een nieuwe ideologie starten los van het humanisme? Je zou het bijvoorbeeld sentientisme kunnen noemen. De reden hiervoor is dat het humanisme 1) een zeer belangrijke en coherente ideologie en wereldbeschouwing is en 2) dat humanisme een open, adaptieve ideologie is die op basis van goede argumenten veranderen kan, en 3) dat er wereldwijd een groot netwerk van humanistische organisaties is. Het is daarom logisch het humanisme uit te breiden.

In Nederland heeft zich in 2006 een unicum in de geschiedenis van de mensheid voorgedaan. In dat jaar namen Marianne Thieme en Esther Ouwehand plaats in de het parlement namens de Partij voor de Dieren. Voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid wordt er politieke stem gegeven aan dieren. Thieme en Ouwehand zijn volksvertegenwoordigers en namens degenen die op hen gestemd hebben, behartigen zij de belangen van onmondige dieren. Alle andere politieke partijen komen primair op voor bepaalde belangengroepen in de samenleving: de SP voor de onderklasse, de PvdA voor de werknemers, het CDA voor de (liberale) christen, de SGP voor de Refo's, de VVD voor de werkgevers, de PVV voor 'de autochtone Nederlanders', et cetera. De PvdDieren is radicaal anders: het uitgangspunt van deze partij is het geven van een stem aan onmondigen. Op het eerste gezicht klinkt het vreemd om een politieke stem te geven aan onmondigen. Maar niemand vindt het vreemd dat er rekening

wordt gehouden met baby's, kinderen, geestelijk gehandicapten, comapatiënten. In onze samenleving houden wij rekening met mensen die niet voor zichzelf op kunnen komen. Datzelfde kan ook voor dieren. En dat is precies wat de Partij voor de Dieren doet. Het georganiseerde humanisme heeft geen duidelijke politieke kleur, al komen alleen de seculiere partijen in aanmerking voor een humanistische keuze. Echter, wanneer in overweging wordt genomen hoe ernstig de onderdrukking van dieren in Nederland thans is, en de ecologische problemen, dan is er maar één politieke partij die daar serieus werk van maakt. Een logisch doordacht humanisme leidt

Esther Ouwehand – Marianne Thieme

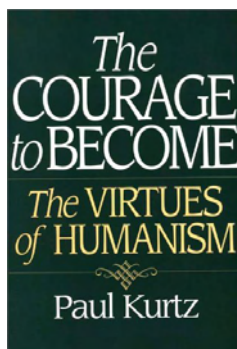
tot sentientisme, leidt tot ecohumanisme, leidt tot de Partij voor de Dieren, leidt tot biologische landbouw, leidt tot veganisme. Dat is althans de conclusie van wat ik in dit artikel wil betogen.

Er zijn twee vormen van ecohumanisme mogelijk.

Enerzijds het *sentientistische ecohumanisme* dat morele waarde toekent aan wezens die kunnen lijden. Anderzijds het *antropocentrische ecohumanisme*, uitgebreid met toekomstige generaties. Deze laatste interpretatie kan wellicht op de breedste steun rekenen, maar het logisch doordenken van deze positie komt ook bij conclusies uit die misschien niet voorzien waren.

Ecohumanisme

Er zijn aanknopingspunten voor ecohumanisme te vinden in het werk van humanistische filosofen. Bijvoorbeeld in de filosofie van Paul Kurtz in zijn boek *The Courage to Become. The virtues of Humanism* (1997). Kurtz schrijft hierin: "What do we owe to prosperity, to future generations yet unborn, and to humanity as a whole? (p. 115)." Kurtz beantwoordt zijn retorische vraag zelf: "We ought to care for the future of the human species, including future generations still unborn and the planetary environment, which they will inherit. [...] we have an extended obligation to the community of all human beings, past, present, and future. (110) Kurtz formuleert twee ethische principes. Ten eerste: 'Do nothing that would endanger the

very survival of future generations of the human species and their habitat.’ En ten tweede: ‘We should use what we need rationally and avoid wasting nonrenewable resources.’ (p. 121). Hoewel Kurtz dus uitgaat van antropocentrisme breidt hij de morele cirkel uit naar toekomstige generaties. En – en dat is frappant – ook naar voorgaande generaties. Kurtz is van mening dat mensen ook morele plichten hebben naar voorgaande generaties, zoals het zorgen voor intact houden en doorgeven van het cultureel erfgoed.

De vraag is, wat houdt precies in: ‘we ought to care for the future of the human species, [...] and the planetary environment’? Het is lovenswaardig dat Kurtz dit noemt, maar het is te vaag gedefinieerd om inhoud te krijgen. Maar toch kan hieruit wel geconcludeerd worden dat Kurtz geen voorstander is van een ongebreidelde uitbuiting van de natuur en een toenemende mate van vervuiling en milieu-problemen. Ook schrijft Kurtz, zij het wat omfloerst, over dierethiek: “[...] humans are [...] capable of extending the range of moral concern to animals within their own circle and to express care, love, and affection for their dogs, cats, cows, sheep and horses. We express a complex set of attitudes and motives to animals. Some people are vegetarian and will not kill or eat animals. Many feel strongly about defending animal rights. Thus our relationship to other animal species is ambivalent: we can demonstrate hate and fear or love and affection.’ (p. 99).”

In de Lage Landen zijn er bij Paul Cliteur (dierenrechten) en Etienne Vermeersch (milieu) aanknopingspunten te vinden voor ecohumanisme. Echter, zowel Cliteur als Vermeersch zijn terughoudend om het etiket humanisme te gebruiken als overkoepelende ideologie. Cliteur gebruikt ‘vrijdenken’ en ‘secularisme’ als centrale termen. Cliteur is voorzitter van het Humanistisch Verbond geweest en publiceerde ook het boek *Humanistische filosofie*, dus het lijkt niet vergezocht om hem bij het (eco)humanisme te betrekken. Vermeersch schuwt het begrip atheïsme niet, daarnaast is hij een pleitbezorger voor scepticisme, maar humanisme is niet een door hem gebezigd begrip. In *Een zoektocht naar harmonie* waarin Dirk Verhofstadt Paul Cliteur interviewt komt het hoofdstuk ‘Uitbreiding van de morele kring’

voor waarin Cliteur ook aandacht aan dieren besteedt. Cliteur stipt de noodzaak tot uitbreiding van de morele cirkel met dieren wel aan, en hij heeft er ook over geschreven in zijn boek *Darwin, dier en recht*, en hij geeft publiekelijk zijn steun aan de Partij voor de Dieren en Bont voor Dieren, maar in zijn hoofdwerken besteedt hij er weinig aandacht aan. Etienne Vermeersch is een pionier op het gebied van de milieufilosofie met zijn boek *De ogen van de panda* waarin hij pleit voor een andere, duurzamer, omgang met de natuur. Vermeersch is een van de weinige denkers die ook aandacht besteedt aan populatie-ethiek als groot vraagstuk voor de mensheid. Vermeersch & Verhofstadt beginnen het hoofdstuk ‘*De mens, flora en fauna*’ met een veelzeggend citaat van Arthur Schopenhauer: ‘Wie wreid is tegenover dieren, kan geen goed mens zijn.’ Toch werkt Vermeersch zijn visie op milieu en dieren niet uit tot een coherent geheel. Zodoende vormen Cliteur en Vermeersch bouwstenen voor een ecohumanisme, dat naast milieu en dieren ook de traditionele thema’s van het humanisme omvat als secularisme, democratie, zelfbeschikking, een wetenschappelijke houding en wereldbeeld. Het doel is om een zo coherent mogelijke en zo omvattend mogelijke universele ideologie te creëren die dynamisch genoeg is om nieuwe problemen het hoofd te bieden en die, binnen het moreel raamwerk, ruimte biedt aan pluralisme.

Excursie naar Rusland

In de zomer van 2011 doceerde ik op de Summer School van de Russian Humanist Organization georganiseerd door Valerii Kuvakin, hoogleraar filosofie aan de Universiteit Moskou. De cursus had plaats in de Humanist House, een *datsja* op twee uur rijden van Moskou. Er waren ongeveer 25 studenten,

variërend in leeftijd tussen de 20 en de 40. Ze kwamen uit uiteenlopende hoeken van het voormalige Sovjet-imperium, van Siberië en Hongarije tot Tajikistan en Kazachstan. Kuvakin had mij gevraagd om twee weken dagelijks twee uur college te geven over humanisme. Ik had aangekondigd dat ik mijn BA cursus ‘De Microscoop en de olifant. Inleiding wetenschapsfilosofie en (milieu)ethiek’

die ik aan de Universiteit Utrecht geef, in beknopte vorm zou kunnen geven en dat ik zou focussen op ecohumanisme. In mijn eerste

college maakte ik een opmerking over homoseksualiteit. Dit bleek een heet hangijzer te zijn omgeven door taboes – taboes die ik niet kende, niet voelde en niet wilde kennen. Een gevolg was dat twee weken lang het onderwerp homoseksualiteit steeds terug kwam. Ik stelde dat de sociale acceptatie van homoseksualiteit noodzakelijk deel uitmaakt van humanisme. Humanisme betekent automatisch morele, culturele, sociale en juridische acceptatie en gelijkberechtiging van homoseksualiteit. Dit bleek een stap te ver voor veel van de cursisten. Ik kreeg vreemde vragen als: ‘Heb jij homoseksuele vrienden? Heb jij homoseksuele collega’s? Nemen die homoseksuele collega’s hun partner mee naar feesten? Ben je niet bang om homo’s een hand te geven?’ Het homohuwelijk was al behoorlijk taboe, maar het idee dat een homo of lesbisch stel een kind zou kunnen adopteren was totaal ondenkbaar. Een van de cursisten, een vrouw uit Siberië wier man een politiecommandant is, merkte op dat zij het kon begrijpen dat homo’s op straat gemolesteerd worden! Ik ben erg voor dialoog, maar er zijn grenzen. Gelukkig verliep de conversatie via een tolk zodat er wat distantie kon ontstaan. Bij mijn laatste college vroeg de vrouw uit Siberië: ‘Maar stel nu dat jouw beide zoons homoseksueel zouden zijn, wat zou je daar van vinden?’ Ik antwoordde, uiteraard, dat de seksuele oriëntatie van mijn zoons voor mij irrelevant is, het gaat er mij om dat ik hoop dat ze zich kunnen ontplooiën, dat ze gelukkig zijn, en dat ze anderen geen schade berokkenen met wat ze ook maar kiezen om te doen. De culturele en morele kloof behelsde niet alleen homoseksualiteit, maar ook feminisme en vegetarisme. Dat ik als man, en als docent, mee zou helpen met de afwas en andere huishoudelijke taken, was volkomen onverwacht. ‘Je bent een engel!’ zeiden de dames steeds. Ik riposteerde echter dat ik probeerde mijn deel van de taken te doen. Dat taken eerlijk verdeeld behoren te zijn. Ik voelde mij als een *alien* waaraan allerlei vragen gesteld kunnen worden om te zien hoe anders het is daar ver in het universum, in Nederland (buiten de bijbelbelt en koranenclaves althans). Dat ik parttime werk, en mijn vriendin voltijd. Dat ik het merendeel van de huishoudelijke taken doe, inclusief boodschappen doen, de was en koken. Dat ik roze T-shirts droeg deed hun denken dat

ik homo was. Maar er was meer: dat ik geen vlees at. Ze wisten wat het woord vegetariër betekent, maar een vegetariër – sterker nog, een veganist – en dan ook nog man! – dat hadden ze nog nooit mee gemaakt. En dat ik ook nog elke ochtend hardliep dat was niet te rijmen met het idee dat ik geen dierlijke producten eet.

De moraal van bovenstaande (waargebeurde) parabel is dat in Nederland in humanistische kringen de acceptatie van homoseksualiteit de norm is. De emancipatie van homoseksualiteit is in Nederland behoorlijk geslaagd, zeker in geografisch en historisch perspectief, maar nog niet geheel voltooid en waakzaamheid blijft vereist, zeker met zo’n misdadige paus die de heksenjacht op homo’s in Afrika steunt! (De (Nederlandse) humanisten zouden er goed aan doen de katholieke kerk strenger te veroordelen en te bestrijden, en niet alleen ten behoeve van homoseksuelen). Ook qua emancipatie van vrouwen is Nederland welhaast een utopie. In Nederland is een kokende en stofzuigende man geen vreemd verschijnsel meer.

Echter, wanneer het gaat om vegetarisme, zijn we in Nederland niet veel anders dan de Russen. Inderdaad, er zijn iets meer mogelijkheden om vegetarisch en zelfs veganistisch te eten en er zijn vegetariërs in Nederland, maar het aantal vegetariërs, laat staan veganisten, is zeer beperkt, ook onder humanisten.

De pointe die ik met deze parabel wil maken is dat net als vrouwenemancipatie en de sociale acceptatie van homoseksuelen (om precies te zijn holebi’s) noodzakelijk deel uitmaken, zo zou veganisme en biologische voeding (dat laatste moet ik nog betogen) deel uitmaken van humanisme. Mijn Russische cursisten noemden zich graag humanist (althans in deze veilige setting), maar hadden veel moeite met mijn stelling dat de acceptatie van homoseksualiteit ook bij humanisme hoort. Net zomin als het onderhandelbaar is om je humanist te noemen en niet homoseksualiteit te accepteren, zo is het ook niet onderhandelbaar om je humanist te noemen en tegelijkertijd deel te hebben aan het uitbuiten en doden van dieren. Een praktisch probleem met deze stelling is dat het overgrote deel van de humanisten, inclusief de grote namen van heden en verleden, opeens geen humanist meer zijn... Een ontsnappings-clausule zou zijn om te zeggen: ze zijn wel humanisten, maar geen

ecohumanisten. Echter, mijn stelling is dat een consequent doordacht humanisme uitkomt bij ecohumanisme, het is alleen vervelend dat er voor ecohumanisme een heel direct offer wordt geëist, namelijk een verandering van spijzen. De acceptatie van homoseksualiteit vergt niet direct een persoonlijk offer. Het accepteren en ondersteunen van mensenrechten evenmin. Veganisme is van een heel andere orde, het heeft te maken met hoe je je leven leidt, elke dag: hoe je boodschappen doet, wat je kookt, wat je bestelt in een restaurant, en in welk restaurant. Veganisme is een moreel dieet.

Het voortouw voor humanisten?

We leven ten tijde van een ecologische crisis, hoewel die voor ons grotendeels onzichtbaar is: denk aan klimaatverandering, overbevising, ontbossing, verlies aan biodiversiteit, vervuiling, bevolkingsgroei. Milieusocioloog Egbert Tellegen bijvoorbeeld heeft in zijn boek *Groene Herfst* een overzicht gemaakt van de maatregelen die in Nederland de afgelopen decennia genomen zijn om om te gaan met de ecologische crisis. De conclusie van Tellegen is dat hoewel er op kleine schaal vooruitgang is geboekt, de problemen op wereldschaal alleen maar toenemen. Het is twee stappen de goede kant op (richting duurzaamheid) en drie stappen achteruit, richting ecologische crisis. De financiële crisis waar in de media veel aandacht aan wordt besteed is geen crisis. Het kapitalistische financiële systeem is juist deel van het probleem. De zogenaamde financiële crisis biedt mogelijkheden om het economische paradigma van oneindige groei gebaseerd op het exploiteren van het natuurlijk kapitaal te overdenken en te veranderen.

We moeten naar een nieuw paradigma, dat van een duurzame *steady state* economie. En dat geldt niet alleen voor humanisten, maar voor alle 'earthlings'. Humanisten zullen hun blikveld moeten verbreden en prioriteiten stellen. De ecologische crisis heeft absolute prioriteit: zonder een leefbare planeet vallen alle nobele humanistische doelen in duigen. Humanisten moeten zich daarom bezig houden met (voor hen) nieuwe onderwerpen als milieu, biologische landbouw, afschaffing bio-

industrie, ecologische voetafdruk, populatie-ethiek, biodiversiteit en het beheeren (en verdelen) van het natuurlijk kapitaal. Humanisme is, zoals gezegd, een overkoepelende levens- en wereldbeschouwing waarin zoveel mogelijk coherente andere noties in zitten. Het streven is naar een zo coherent, ethisch en rationeel mogelijk wereldbeeld en dat vervolgens humanisme te noemen.

Een groot probleem is dat wij (in het Westen) moeten inzien dat er een grote ecologische crisis is, die wij niet of nauwelijks aan den lijve ondervinden. Het is psychologisch erg moeilijk om een stap terug te doen en fundamenteel te veranderen omdat de ratio dat ingeeft. We moeten durven krimpen. We moeten durven veranderen, van het economisch systeem, het politiek systeem om dieren en toekomstige generaties een stem te geven, voedsel tot het onderwijs. We moeten durven consumeren en onze ecologische voetafdruk verkleinen. Niet alleen voor onszelf, maar

vooral voor de mensen die na ons komen. En voor al de wezens die wij uitbuiten. De oplossing van de echte, de ecologische, crisis is een nieuwe houding ten opzichte van de natuur en dieren. We moeten onszelf hervinden. We moeten onszelf bevrijden uit een systeem dat destructief is, maar waarvan wij op korte termijn de vruchten plukken. Weg met de intensieve landbouw. Weg met de intensieve veehouderij. Weg met

consumentisme. Weg met marketing. Weg met de fossiele brandstoffen. Op naar organische permacultuur. Op naar een duurzame samenleving. Op naar een 'postcarbon' samenleving. Het zich blindstaren op de financieel-economische crisis en het blijven streven naar economisch groei en uitbuiting van het natuurlijk kapitaal is moord op de toekomst. Wij beslissen over de levens van hen die na ons komen. Wij beslissen over het lot van de honderden miljoenen dieren die onder erbarmelijke omstandigheden leven en die wij doden voor nop. We moeten weg van de dictatuur van het streven naar efficiëntie – dat is de motor van de uitbuiting van mensen, dieren en het milieu. We moeten veranderen naar een duurzame samenleving. Nu. Vandaag. Laten humanisten daarin het voortouw nemen.

* Bij dit artikel hoort een uitgebreide noten- en literatuurlijst. Indien u hier prijs op stelt op kunt u die aanvragen bij de redactie via redactie@devrijgedachte.nl. Het artikel met beide lijsten wordt u dan per e-mail toegestuurd.

Het bedrog van Harun Yahya

Deel 2. Creationistische clichés

MARCEL KLEIN (1972, Stadskanaal) is redacteur van De Vrijdenker

'To kill an error is as good a service as, and sometimes even better than, the establishing of a new truth or fact.' (1) Charles Darwin

Een van de meest kenmerkende zwaktes van de mens is dat hij doorgaans niet naar kennis zoekt, maar naar (absolute) zekerheid. Wanneer angsten, verlangens en egocentrisme in het denkproces domineren wordt de ratio buitengesloten en kan men met behulp van hersenschimmen en verdraaide of onvolledige feiten een wereldbeeld boetsen dat aan alle wensen voldoet. Het is een fenomeen dat zich overal voordoet en het is één van de grootste hindernissen tijdens iedere zoektocht naar kennis en wijsheid. Ook wetenschappers vallen soms ten prooi aan deze verleiding, wat dan later uitvoerig en zeer breed wordt uitgemeten op dat strijdperk waar wetenschap in conflict komt met religie. Vooral de evolutietheorie is een bekende steen des aanstoots en zodra een onderzoeker een vergissing maakt of fraudeert, dan kan men er vanuit gaan dat zoiets door geloofsijveraars dankbaar wordt uitgebuit en na vele jaren nog steeds herkauwd.

De meest bekende voorvallen zijn de 'vondsten' van de zogenaamde Piltdown-mens in 1912 en de Nebraska-aapmens in 1917. In de wat oudere creationistische christelijke lectuur werd veel naar deze *hoaxes* verwezen om de evolutietheorie in diskrediet te brengen, maar creationisten van hindoeïstische (2) en islamitische signatuur zijn bezig met een inhaalslag en hebben de Piltdown-mens en de Nebraska-aapmens herontdekt en nieuw leven in geblazen.

Oók de bekende islamitische creationist Harun Yahya (Adnan Oktar) herhaalt deze oudbakken clichés in zijn boek 'Het bedrog van de evolutieleer'. Harun Yahya polemiseert als volgt: *'Met kwasten in hun handen produceren evolutionisten denkbeeldige schepselen, maar het feit dat deze tekeningen geen vergelijkend fossiel materiaal hebben, vormt een groot probleem voor hen. Eén van de interessante manieren om dit probleem het hoofd te bieden*

is dat zij de fossielen die zij niet kunnen vinden, maar maken.'

De reden waarom de Piltdown vervalsing 40 jaar lang als bewijsstuk erkend bleef had echter niets te maken met een gebrek aan fossielen. Brits chauvinisme hield deze mythe in stand. In Frankrijk lagen de beenderen van Neanderthalers en Cro-Magnons voor het oprapen en van bewijzen die aantoonde dat de oorsprong van de mens in Afrika moet worden gezocht wilde men in die tijd nog niets weten. Toen de Britse paleontoloog Charles Dawson in 1912 een aantal mensachtige schedelfragmenten liet zien aan Arthur Smith Woodward, conservator

van het British Museum, en hij later samen met Teilhard de Chardin een aapachtige onderkaak en een onderhoektand vond die op een mensachtige manier waren versleten, baarde hij veel opzien. De Piltdown-mens kwam als geroepen omdat deze vondst 'aantoonde' dat de Neander-

Harun Yahya-mens

thaler uit Frankrijk slechts een zijtak was van de Engelse Piltdown-mens die honderduizenden jaren ouder was en bovendien een moderne schedel had. In 1949 werd de Piltdown-mens echter van zijn troon gestoten door een fluortest. De schedel was slechts een paar honderd jaar oud en de onderkaak bleek van een orang-oetang afkomstig te zijn. De schedel en kaak waren kunstmatig gevlekt om de vondst ouder te doen lijken en de tanden van de kaak waren gevijld. De vondst was van het begin af aan al controversieel, maar in 1953 maakten waarachtige wetenschappers de waarheid uiteindelijk openbaar. (3)

Bij de Nebraska-aapmens (*Hesperopithecus haroldcookii*) was er al helemaal geen sprake van 'evolutionair bedrog'. De fossiele kies die in 1917 door geoloog Harold Cook werd gevonden (en niet door Henry Fairfield Osborne zoals Harun Yahya beweert; Osborne was wél degene die de kies identificeerde) vertoonde opmerkelijke gelijkenis met dat van

een mens, maar bleek bij nader onderzoek echter van een wild varken te zijn. Harun Yahya probeert de indruk te wekken dat de vondst in zeer brede kring geaccepteerd werd, maar in het geval van de Nebraska aapmens heerste er veel skepsis en terughoudendheid. Bovendien waren het geen 'evolutionistische wetenschappers', zoals Harun Yahya zijn lezers wil doen geloven, die 'met kwasten in hun handen' de tekeningen van de Nebraska aapmens produceerden die in het Illustrated London News Magazine werden afgedrukt. De tekeningen waren gemaakt door een kunstenaar en werden bovendien door diverse wetenschappers (waaronder Henry Fairfield Osborne) bekritiseerd als zijnde te speculatief en van weinig wetenschappelijke waarde. (4) Het is duidelijk dat Harun Yahya graag oude koeien uit de sloot haalt; oude koeien die al tientallen jaren zijn uitgemolken en afgedankt door anderen. Het Piltdown schandaal en het geval van de Nebraska mens zijn zeer zwakke

argumenten tegen de evolutietheorie; het zijn eigenlijk helemaal geen argumenten. In iedere tak van wetenschap worden vergissingen gemaakt en wordt bedrog gepleegd.

Frauduleuze of slordige wetenschappers kunnen op korte termijn wellicht succes boeken, maar hun bedrog of slordigheid komt uiteindelijk aan het licht, waarna hun theorieën worden vergeten of verguisd. Soms weerleggen oprechte wetenschappers hun eigen theorieën of stellen deze bij na nieuwe vondsten of ontdekkingen. Filosofische en wetenschappelijke paradigma's storten zo nu en dan als kaartenhuizen ineen. Ze maken plaats voor nieuwe stelsels. Dit komt door het voortschrijdende inzicht en de zelfcorrigerende werking van wetenschap. Het feit dat de Piltdown-mens en de Nebraska-aapmens uit de biologieboeken zijn geschrapt, haalt de evolutieleer helemaal niet onderuit.

Het pleit er juist voor.

Literatuur:

1: Citaat 'To kill an error...' is afkomstig uit 'More letters of Charles Darwin, vol 2, Darwin to Wilson, March 5, 1879'.

2: Forbidden Archeology. Cremo & Thompson.

3: De duim van de panda. Stephen J. Gould.

The TalkOrigins Archive. (<http://www.talkorigins.org>); <http://www.talkorigins.org/faqs/piltdown.html>; <http://www.talkorigins.org/faqs/piltdown/drawhorn.html>

4: http://www.talkorigins.org/faqs/homs/a_nebraska.html;

<http://www.talkorigins.org/faqs/homs/wolfmellett.html>;

<http://www.talkorigins.org/faqs/homs/taylor.html>

De paus naar het Strafhof

JOHAN HOFMANN (1947) AOW-er, bewonderaar van Christopher Hitchens en volbloed antitheïst, houdt zich verder bezig met muziek maken en sportvliegen.

Dat deze paus stopt, mag gerust een zegen voor de mensheid genoemd worden.

Dat iemand op zijn positie, met 1,2 miljard volgelingen, "het homohuwelijk een bedreiging voor de wereldvrede" noemt en stelt dat "homoseksualiteit bijdraagt tot vernietiging van de essentie van het menselijk wezen" is niet alleen te stompzinig voor woorden, het is in de eerste plaats misdadig.

Zijn uitspraak tijdens een bezoek aan Afrika dat "condoomgebruik het aidsprobleem alleen maar vergroot", terwijl daar 70 % (26 milj.) van alle aidspatiënten ter wereld leven en in landen als Botswana en Zimbabwe meer dan 30 % van de bevolking met hiv is besmet, getuigt van een volslagen gebrek aan ethisch besef.

Tel daarbij op het opheffen van de excommunicatie van een bisschop die glashard de holocaust ontkent en zijn vrijblijvende geneuzel inzake het kindermisbruik van zijn verachtelijke ondergeschikten.

Het moge duidelijk zijn: nu per 1 maart 2013 zijn immuniteit niet langer geldt dient deze paus voor het Internationale Strafhof gebracht te worden wegens misdaden tegen de menselijkheid.

Maar ik voorspel u alvast: dat zal niet gebeuren.

Dergelijke wandaden blijven immers onbestraft als ze begaan zijn onder de vlag van religie.

Verrassing

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Het was geen donderslag bij heldere hemel, het was al donker toen de weergoden, wat laat, alsnog reageerden op het aftreden van paus Benedictus. De vraag is natuurlijk wel wat de goden met die bliksemschichten bedoeld hadden. Was het instemming met de abdicataire daad van de Heilige Vader of juist het tegenovergestelde en waren de goden vertoornd? Benedictus had hen immers verrast met een onnatuurlijk verschijnsel: het bij leven aftreden van een paus. Het had zich de laatste 800 jaar of daaromtrent niet meer voorgedaan.

Nu kun je door een plotselinge situatie blij dan wel onaangenaam verrast zijn. Onaangenaam verrast waren al diegenen die het in behoudende zin goed met de moederkerk menen en zich daarbij gesteund wisten door de opperherder. Blij verrast waren al diegenen die eindelijk van deze paus verlost zouden zijn. Een nieuwe, jonge, progressieve paus, zou de kerk, daar die niet floreert, zeer ten goede komen. Overigens ook de Heilige Vader zelf had liggen dubben. 'Doe ik het wel of doe ik het niet?' Het is al veel eeuwen geleden dat een van zijn voorgangers, alvorens te overlijden, de heilige lier aan de kerkelijke wilgen had gehangen. 'Wat zullen de mensen, of beter, de gelovigen denken? Zou de oprechte motivatie 'oud en der dagen zat' wel voldoende zijn? Zouden ze niet denken dat hij het niet meer zag zitten? En 'het' is dan de kerk met haar seksueel misbruik, bisschoppen die de Holocaust ontkennen, een bank die in financiële zonden niet onderdeel voor zijn civiele collega's en een heel werelddeel dat rap aan het ontkerstenen is. Hoewel, seksueel misbruik was van alle tijden. En, om in zijn vroeger studentenjargon te vervallen, wel een beetje lullig dat zulks juist nu naar boven kwam. En dat 'het Instituut voor Religieuze Werken', zoals hij de bank van het Vaticaan bij voorkeur noemde, 'aan witwassen zou hebben gedaan, wat dan nog: 'wie zonder zonden is werpe de eerste steen,' zo bedacht de Heilige Vader. En dat de baas van de Banco Ambrosiano, waar 'het Instituut voor Religieuze Werken' zaken mee deed, in 1982 vermoord en bungelend aan een brug in Londen werd teruggevonden, was van vóór zijn tijd. 'Laat maar zitten: God's wegen zijn nu eenmaal ondoorgrondelijk,' mompelde Benedictus. Natuurlijk zou hij zich niet met de keuze voor een nieuwe paus bemoeien, maar zou het wel zeer heilzaam voor de stad en het

land zijn als daar een 'jongeman' van 70 jaar gekozen werd? Een jonge vrouw kon gelukkig niet,' bedacht hij. 'Stel je voor, ook dat nog.' Misschien kon hij het beste niet bij zijn broer in Duitsland gaan wonen, maar bijvoorbeeld in een klooster in de Vaticaanse tuinen. Mochten zich grote problemen aandienen dan was hij altijd voor raad en daad, althans raad, ter beschikking. En daarbij, waar ben je als ambtelos paus veiliger dan achter de dikke muren van het Vaticaan?

'Het aftreden was een moedig en revolutionair besluit,' zou de internationale pers schrijven. 'Moedig,' dacht hij, 'is het niet als je gezondheid je geen andere keus laat.' Als kind had hij al over het Vaticaan gedroomd, maar dan als wereldlijke macht. De paus 'commander in chief' over oorlogsschepen, cavalerie- en artillerieregimenten, zoals ten tijde van veel van zijn voorgangers het geval was. Dat was nog eens wat! Geen Zwitserse garde als toeristische attractie, maar een moderne krijgsmacht waar ze in Washington en Peking u tegen zouden zeggen. Maar, mede gezien zijn land van herkomst, kon hij maar beter dit soort gedachten voor zich houden. Hoewel, zou de Zwitserse garde in de toekomst toch niet uitgerust moeten worden met drones? Het kerkelijk spreken kon dan met militair gezag uit de hemel onderstreept worden om de kudde goed in de gaten te houden. Misschien zou het Vaticaan ook een eigen nucleair programma moeten hebben, waarbij, in tegenstelling tot Iran, de internationale gemeenschap wel een oogje dicht zou knijpen. 'Latijns-Amerika en Afrika doen het goed en het oude Europa telt straks niet meer mee,' zo overwoog Benedictus. Maar hoe zou hij straks door het leven gaan: als de vroegere paus, emeritus bisschop van Rome, kardinaal Ratzinger of gewoon als: Benedictus, paus bd?

In Memoriam Dr. J.C. (Toos) van Noordwijk-van Veen 1923-2012

Na een kort ziekbed en omgeven door haar gelieven, overleed op 6 december 2012 Toos van Noordwijk, een altijd belangstellend en markant lid van De Vrije Gedachte.

Haar lange leven heeft ze een open oog en hart voor haar omgeving gehad. Allereerst voor haar gezin en familie, maar daarnaast ook voor de maatschappij en het natuurlijke milieu waarin we leven.

Ze werd al heel jong gestimuleerd door haar vader en moeder om in de natuur kennis op te doen. De beroemde Jac. P. Thijsse, oprichter van o.a. de Vereniging Natuurmonumenten, gaf les aan haar vaders middelbare school in Velzen. Als twaalfjarige werd ze lid van de NJN, de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. Naast veldstudie van de natuur werd zij gepokt en gemazeld in het organiseren van kampen, vergaderingen en congressen voor grote aantallen jonge mensen. Ze leert er in het openbaar spreken, het schrijven van artikelen in afdelingsblaadjes, maar later ook in gerenommeerde tijdschriften. De NJN,

opgericht aan het begin van de 20ste eeuw, is een zgn. “vrije jeugdbeweging”, waar meisjes en jongens tussen de 12 en 23 jaar, zonder “volwassen leiderschap”, een toen ongeveer 3500 leden tellende vereniging kunnen runnen. Kortom, een vereniging geschikt voor de daadkrachtige Toos.

Na haar middelbare school koos zij, ook duidelijk gemotiveerd, voor de biologiestudie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze bleef lid van de NJN en ontmoette daar ook haar levenspartner Bob, met wie ze in 1946 in het huwelijksbootje stapte. Door de toenmalige wetgeving verloor ze door haar huwelijk met terugwerkende kracht haar student-assistentchap bij de RUG. Ze moest zelfs haar salaris van de voorafgaande maanden terugbetalen! Dat weigerde ze en haar hoogleraar steunde haar hierbij. Het voorval motiveerde haar om levenslang te strijden voor betere participatiemogelijkheden van vrouwen in de maatschappij.

Toen in 1958 eindelijk de wet de gehuwde vrouw toestond om in overheidsdienst te werken, kreeg ze een baan als leraar biologie aan een opleidingsschool voor kleuterleidsters. Ze was inmiddels ook actief in de PvdA geworden en aanvaardde twaalf jaar lang een zetel in de Provinciale Staten van Noord-Holland. Daar hield ze zich met Ruimtelijke Ordening en Onderwijs bezig. Ze nam namens de provincie ook zitting in het bestuur van de Provinciale Ziekenhuizen. Daarna verhuisde het gezin naar Hilversum, waar ze via de gemeenteraad gekozen werd tot Wethouder van Onderwijs, Cultuur en Jeugdzaken. Na een eerste termijn besloot ze te stoppen, om zich aan een proefschrift over “Biologieonderwijs en Milieueducatie op de Basisschool” te wijden. Ze promoveerde in 1973.

Een van haar kernachtige stellingen luidde: **“Ten aanzien van zijn afval gedraagt de mens zich nog als een holbewoner. Pas als hij leert het heelal als zijn hol te beschouwen, is een fundamentele oplossing van het milieuprobleem mogelijk.”** Volgens Toos bestaat er geen god, doch is de mens een onderdeel van de natuurlijke kringloop. In zijn sterk individualistisch denken is hij zich hiervan helaas niet of nauwelijks bewust.

Zij was ook voorzitter van verschillende landelijke en internationale organisaties, zoals de Centrale Raad voor de Milieuhygiëne en het Wereld Natuur Fonds. Ondanks haar drukke bestaan vond ze toch nog de tijd om haar gedachten filosofisch te ordenen.

In Bulletin nr. 59 maart 2005, ISSN 0920-9328, uitg. De Club of Rome / Erasmus Liga getiteld: **Wereldethiek en duurzaamheid**, door Dr. Toos J.C. van Noordwijk van Veen en Dr. Hans R. Vincent, kwamen ze tot de volgende conclusie:

De inzichten die wij hebben omtrent de huidige ontwikkelingen op wetenschappelijk, technologisch, demografisch, economisch, ecologisch en politiek gebied, zullen moeten leiden naar de noodzaak van een wereldwijd bewustzijn met betrekking tot de toekomst van de aarde. Dat impliceert een wereldethiek met praktische consequenties voor onze wijze van leven, werken en besluiten nemen.

Een van die consequenties is de overgang van een ethiek van economische groei naar die van ecologische, sociale en culturele ontwikkeling. Dat zal een langdurig en moeizaam proces zijn, maar het is een noodzakelijke weg, indien we deze wereld voor de toekomstige mensheid bewoonbaar willen houden. Grootscheepse vormen van samenwerking zijn daartoe onontbeerlijk.

Laten we als Vrijdenkersvereniging “De Vrije Gedachte” deze overpeinzingen van haar ter discussie stellen. Dan zullen we zeker een wens van haar vervullen.

Cécile Lapré

Het secularisme in de moderne tijd

FRANS VAN DONGEN is bestuurslid geweest van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In de twee vorige series (Thales t/m Lucretius en Augustinus t/m Bruno) is aangetoond dat het seculiere denken in de Oudheid en de Middeleeuwen prominent aanwezig was. In deze derde serie zullen we laten zien dat het secularisme ook in de Moderne Tijd een grotere rol speelde dan men denkt en zelfs vanaf de ondergang van Rome via de Renaissance/Reformatie tot in onze tijd een opgaande lijn vertoont. 'Geschiedenis = Secularisme' lijkt hiermee aangetoond. Deze keer bespreken we Sartre en Dawkins.

Jean-Paul Sartre (1905-1980)

Sartre staat bekend om het zogenaamde atheïstisch existentialisme. Net als Bradlaugh, Canabal en Russell was hij politiek geëngageerd*. Hij had kritiek op de Koude Oorlog en op het Algerijebeleid van de toenmalige Franse regering en was met Russell betrokken bij een tribunaal dat de Amerikaanse rol in de Vietnamoorlog onderzocht en veroordeelde.

Het atheïstisch existentialisme komt erop neer dat bijna alle dingen een maker hebben: een auto wordt door mensen gemaakt en dat geldt uiteraard voor ieder voorwerp. Behalve voor de mens! De mens heeft geen ontwerper van buitenaf. De mens is, zegt Sartre, zijn eigen ontwerper. De mens is een zichzelf scheppend geheel. Want je hebt altijd keus en niet kiezen is ook kiezen, nl. voor de continuïteit van je situatie. Dit 'zichzelf ontwerpen' is de essentie van existentie en betekent drie dingen:

Ten eerste dat er geen god bestaat die de mens in deze werkelijkheid zou hebben gezet, maar dat de mens zijn eigen werkelijkheid schept. Sartre ging ervan uit dat onze daden, ons handelen, de enige waarheid is die kenbaar is. Het doet een beetje aan Fichte denken. Het gaat daarom niet aan, om aan te nemen dat er een god is. Zelfs niet door alle angsten die men in het leven ontmoet. Want het is juist door die angst dat je existeert. *"God is de eenzaamheid van de mensen."*

Ten tweede betekent het, dat de mens vrij is in de diepste zin van het woord. Sartre: *"Vrijheid is de definitie van de mens."* Vrijheid is de essentie van existentie, vanwege de vrijheid keuzes te maken in welke situatie dan ook. Die vrijheid zou in principe oneindig (moeten) zijn, maar wordt afgebakend door de keuzevrijheid

van de ander. Alles in de samenleving wordt daarom bepaald door de gecombineerde keuzevrijheid van alle individuen. *"Een pijnlijk geheim van goden en vorsten is, dat mensen vrij zijn. Jij weet het, maar zij weten het niet."* *Ten derde*, dat mensen verantwoordelijk zijn voor al hun daden en nooit de verantwoordelijkheid op anderen of op god kunnen afschuiven. Je mag dus nooit anderen voor je problemen laten opdraaien als je ze zelf kunt oplossen. Sartre noemt dit laatste *'mauvais foi'*. Hoeveel ellende er ook is, hoeveel oorlogen er ook zijn, hoeveel onrecht en armoede er ook is, alles is de schuld van de mens zelf, want mensen scheppen hun eigen lot. Je definieert jezelf door je daden; je bent wat je doet; je bent niets meer of minder dan de som van je eigen daden. Iedereen is zelf verantwoordelijk.

Hiermee borduurde Sartre voort op Nietzsche, die al stelde, dat de Übermensch niet zijn normen en waarden liet opstellen door een autoriteit buiten hem, maar zelf z'n moraal bepaalde.

Over de zin van het bestaan zegt het existentialisme dat de zin die je leven heeft, de zin is die je er zelf aan geeft. De uitdaging voor ieder individu is om zelf zin aan z'n bestaan te geven in afwezigheid van een god en dus op eigen kracht. Mensen zijn volgens het existentialisme geen rationeel denkende wezens, maar meer geïnteresseerd in wat zichzelf, in subjectieve zin, betekenis- en zinvol achten. Het individu laat daarbij z'n smaak en gevoel zwaarder wegen dan z'n ratio. Ook hierin is Sartre dus vrij Nietzscheaans. Verder vond Sartre dat er slechts twee 'zijnsgebieden' zijn: het bewustzijn en de werkelijkheid daarbuiten. Hiermee volgt hij eigenlijk het 'Cogito' van Descartes na.

Jean-Paul Sartre

Richard Dawkins (1941)

Dawkins is de eerste atheïstische denker die hier besproken wordt en nog leeft. Hij is lid van de *National Secular Society*, min of meer vergelijkbaar met de Nederlandse Vrijdenkersvereniging de Vrije Gedachte. De NSS is opgericht door Bradlaugh in 1866. Omdat Dawkins met z'n NSS politiek nogal actief is, evenals Bradlaugh, Canabal, Russell en Sartre, vertellen we iets over de NSS. Deze vereniging strijdt niet tégen religie, maar wijst erop, dat er niet alleen vrijheid van religie moet zijn, maar ook het grondrecht om niet te geloven. En komt daarom tot de conclusie dat de staat nooit financieel mag bijspringen t.b.v. religieuze groeperingen. Niet één, laat staan meerdere. Als mensen in een god geloven, moeten ze het zelf betalen. Verder huldigt de Society het standpunt dat geloof niet in de openbare ruimte thuis hoort, laat staan in het onderwijs en in de (grond)wet, maar in de privésfeer. En het is op grond van het atheïstische gelijkheidsprincipe (zie: Spinoza en Bayle), dat deze vereniging opkomt voor zaken als de rechten van vrouwen en homoseksuelen en vrijheid van meningsuiting.

Dawkins zelf gaat in z'n atheïstisch denken sterk uit van de evolutietheorie van Darwin. Tijdens zijn tienerjaren maakte hij kennis met de ideeën van Darwin en dat was aanleiding om te kiezen voor het atheïsme, ondanks het feit dat hij gelovig was opgevoed. Hij vond dat de evolutieleer het leven voldoende verklaarde en dat niets op een god wees; eerder op het tegendeel. Uit de evolutieleer en de latere ontdekkingen op het gebied van DNA zijn we nl. te weten gekomen dat de lichamelijke eigenschappen imperfect worden overerfd, zodat er steeds nieuwe eigenschappen ontstaan, waarvan de meeste onbruikbaar zijn – bijvoorbeeld een antilope met een te kort been (verliesmutatie). Maar heel af en toe een eigenschap die juist gunstig is, bijvoorbeeld een antilope die veel harder kan lopen (winstmutatie). De antilope met het korte been zal waarschijnlijk prooi worden voordat hij de voortplantingsleeftijd bereikt, zodat de eigenschap 'te kort been' uit de genenpool verdwijnt, terwijl de eigenschap 'harder lopen' voor het nageslacht bewaard blijft. Dit lijkt hard en wreed, maar is wel het beste voor het nageslacht en het veroorzaakt

Richard Dawkins

dat de genenpool van alle levende wezens voortdurend verandert en verbetert. Zodat er eerst alleen maar ééncelligen waren, daarna meercelligen, vervolgens wat ingewikkelder dieren, eerst zee- en dan landdieren, vervolgens dinosaurussen en ten slotte de mens, die wat z'n zenuwstelsel betreft, het ingewikkeldste dier is dat de evolutie ooit heeft voortgebracht. Door de imperfectie in het doorgeven van het erfelijk materiaal ontstaan nieuwe diersoorten: de aangepaste planten zich voort en de wat minder aangepaste niet (meer). Dit is een biologisch verschijnsel, zoals elektromagnetisme een natuurkundig verschijnsel is. Er is dus nergens een god voor nodig. Het leven ontwikkelt zichzelf door voortdurend *at random* de erfelijke eigenschappen te veranderen, de goede te behouden en de slechte weg te gooien. In een gigantisch *trial-and-error* spel, dat nu al 3,5 miljard jaar duurt. "Hoezo god?" vroegen Darwin en Dawkins zich af. Inderdaad, het lijkt wreed, maar vergeet niet dat u en ik zonder die evolutie nog schimmels waren.

Dawkins publiceert over z'n op de evolutieleer gebaseerde atheïsme in de vorm van boeken, artikelen, televisie-uitzendingen, dvd's en internet. Hij is een van de actiefste atheïsten van onze tijd. We zullen ter illustratie van zijn ideeën een korte toelichting geven op vier boeken, *The Selfish Gene*, *The Blind Watchmaker*, *A Devil's Chaplain* en *The God Delusion*.

Al onze erfelijke lichamelijke eigenschappen liggen vast in genen (onderdelen van het DNA). Een humoristische hoogleraar zei eens: "Degene die genen heeft, is diegene omdat hij die genen heeft."

Een gen, betoogt Dawkins in *The Selfish Gene*, is een ontwerpplan, dat bij het overerven af en toe verandert. Het gen met het beste plan overleeft, komt aan voortplanting toe en mag blijven. De rest, met een iets minder goed ontwerpplan, verdwijnt. Genen zijn dus in concurrentie met elkaar. Het gen moet zorgen dat het bewaard blijft en moet dus zelfzuchtig zijn. Alleen de genen die dat is gelukt in de afgelopen 3,5 miljard jaar, zijn bewaard gebleven en dat zijn nu precies de genen waar u en ik mee zitten. Dat mensen dus voor hun belang opkomen – Fortuyn noemde dit de "de calculerende burger" – is dus normaal en het is

onzin om dat te veroordelen, vindt Dawkins. Het gen zet zich duidelijk in voor het belang van het individu waar het deel van uitmaakt en niet in het belang van de soort. Een gen ontwikkelt een nietsontziende zelfzucht, omdat hij anders niet kan bestaan. Je moet zo iets niet be-moraliseren, want het is gewoon een biologisch verschijnsel.

Overigens hoeft dat volgens Dawkins niet te betekenen dat het organisme waarvan de eigenschappen door het gen worden bepaald, geen altruïsme kan ontwikkelen. Als voorbeeld geeft hij een aap, die de kolonie voor een naderend roofdier waarschuwt, daarmee de aandacht op zichzelf vestigt en omkomt. Zo'n eigenschap is niet goed voor de aap, maar wel voor de kolonie. En daarom kan zo'n gen toch bewaard blijven. Hier volgt uit dat een moraal met ruimte voor altruïsme wel degelijk op de evolutieleer gebaseerd kan zijn. Volgens Dawkins zou de moraal, algemener gesteld, alle normen en waarden, eerlijker en realistischer zijn, als uitgegaan wordt van de principes van Darwin's evolutieleer. Terwijl de christelijke, de islamitische en de joodse moraal buiten de werkelijkheid staan.

In ditzelfde boek lanceert Dawkins het begrip 'meme'. Memen zijn een soort collectieve herinneringscomplexen die soms duizenden jaren doorgegeven worden van de ene generatie op de andere. Voorbeelden hiervan zijn religies: van de ene op de andere generatie doorgegeven, vinden er kleine veranderingen plaats en soms, zoals bij de Reformatie, een grote verandering. Zaken als taal of socialisme kunnen ook als meme worden beschouwd. Ook deze memen zijn soms succesvol, dan kunnen ze blijven, of niet succesvol en dan verdwijnen ze. De Engelse taal is een voorbeeld van het eerste. Het communisme en het geloof in West-Europa zijn voorbeelden van het tweede. *The Blind Watchmaker* gaat eigenlijk over *intelligent design* (of niet). Men beweert wel eens dat er een schepper voor het heelal moet zijn, net zoals er een ontwerper/maker nodig is om een horloge te vervaardigen. Dawkins stelt dat de evolutie nu juist laat zien dat de soorten veranderen op basis van *trial and error*. Eerder te vergelijken met een 'blinde horlogemaker'.

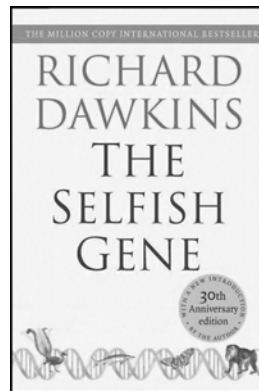
A Devil's Chaplain bestaat uit een verzameling lezingen en aforismen met een fel atheïstische

strekking, waaruit de nogal militante houding van Dawkins blijkt. Het boek is ook interessant vanwege de titel. Dawkins noemde het zo, omdat Darwin een keer had verzocht dat de natuur wreed was, zo wreed dat het alleen daarom al onzin was om in een god te geloven. Als je zag hoe dieren andere dieren verscheurden – en de mens als grootste killer – dan zou een kapelaan van de duivel een goed boek over de evolutie kunnen schrijven.

In *The God Delusion* betoogt Dawkins dat sommige normen en waarden van het geloof respectabel zijn, maar andere zo onrespectabel dat ze niet alleen afgekeurd behoren te worden maar dat ze ook bestreden moeten worden (visie op homoseksualiteit; fundamentalisme; minachting voor vrouwen). Hij vindt dat we ertegen in opstand moeten komen. Verder gaat hij in tegen het veelgehoorde argument dat religie de basis zou zijn voor de moraal. Volgens hem is de moraal ontstaan doordat mensen dachten daardoor de groep (maatschappij) beter te laten functioneren, wat evolutionaire (groeps-)voordelen had. Dat religie geen basis voor een moraal is, is geheel en al in lijn met Epicurus, Spinoza, Bayle, Meslier, d'Holbach,

Feuerbach, Nietzsche, Freud, Russell en Sartre, hoewel Dawkins vanuit de evolutieleer tot deze conclusie komt. In het 9de hoofdstuk bespreekt Dawkins, hoe de hersenen van een opgroeiend kind zich ontwikkelen in evolutionair opzicht. De opnamecapaciteit van de hersenmassa van een opgroeiend kind is namelijk enorm doordat dat evolutionaire voordelen geeft. Als men een opgroeiend kind met religie indoctrineert, is dat volgens Dawkins misdadig. Ook op religie geïnspireerde scholen vinden geen genade in zijn ogen. Religie hoort helemaal niet thuis in het onderwijs. Hij stelt dat het scheppingsverhaal in ieder geval niet thuishoort in het onderwijs en de evolutieleer van Darwin wel. Dawkins spreekt in dit verband zelfs van 'kindermishandeling'. Ook Freud stelde al dat religie op een opgroeiend kind predisponerend werkt voor neuropathologie.

In het laatste hoofdstuk stelt Dawkins, ook in navolging van bovengenoemde denkers, dat wetenschap en religie elkaar uitsluiten. En hij is van mening dat het op z'n zachtst gezegd vreemd is om normen en waarden te baseren op wat er in het oude en nieuwe testament

staat, omdat dat over stammen gaat die duizenden jaren geleden in de woestijn leefden en dus niets met onze moderne maatschappij te maken hebben.

Dawkins gebruikt het medium televisie vooral voor de politieke component van zijn atheïsme. Zo betreurt hij het dat de Engelse (ex)premier Blair en de Amerikaanse (ex)president Bush Jr. het geloof bij hun beleid een rol lieten spelen. Hij maakt zich zorgen over de opkomst van het christelijk fundamentalisme in de Verenigde Staten. Er schijnt een merkwaardig soort vermenging te zijn tussen patriottisme en

christendom. Zo leek het christelijk geloof een rol te spelen in de oorlog in Irak. En beriep Bush zich in zijn redevoeringen vaak op 'god's wil', suggererend dat je niet godvruchtig zou zijn als je niet instemde met z'n beleid. Je kunt je van zoiets afvragen of het de religie is die misbruik maakt van de politiek, of andersom. Tot slot merkt Dawkins nog op dat de christenen van de Amerikaanse *bible belt* volkomen voorbij gaan aan het feit dat de stichters van de Verenigde Staten juist een volkomen scheiding van kerk en staat voor ogen stond.

* zie alle in dit artikel genoemde denkers op **Atheïstische Canon**: <http://www.atheistischebeweging.nl/>

Debatteren over dieren

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof, bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Jij bent toch betrokken bij het vrijdenken? Vrijdenken gaat toch over religie, niet over veganisme?

Inderdaad, ik ben als bestuurslid van Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte actief bij het vrijdenken betrokken. Vrijdenken is een manier van denken en een morele levenshouding. Traditioneel gezien houden vrijdenkers zich bezig met het bekritiseren van religie en andere vormen van bijgeloof. Maar vrijdenken kan over alles. Vrijdenken is een methode. Atheïsme kan een gevolg zijn van vrijdenken. Vrijdenken leidt noodzakelijk tot atheïsme. Maar vrijdenken is breder. Ter illustratie: in het Vrijdenkersmanifest van De Vrije Gedachte uit 2006 staan er vele punten, zoals opkomen voor mensenrechten, onderwijs gebaseerd op wetenschap, autonomie, maar ook een pleidooi voor afschaffing van de intensieve veehouderij. Vrijdenken betekent zoeken naar waarheid en het goede, los van autoriteit en los van traditie.

Hoe komt het dat er geen consensus is onder vrijdenkers?

Ik ben een uitzondering in de vrijdenkersbeweging. Ik denk ten eerste dat dat komt omdat het vrijdenken vast zit in de traditie van enkele vaste thema's waaronder religiekritiek, en ten tweede dat vrijdenken historisch gezien antropocentrisch is. Hoewel vrijdenkers over het algemeen vrijer denken dan de gemiddelde mens, hebben ook veel vrijdenkers (morele) blinde vlekken. Het vrijdenken heeft echter een rijke traditie en een enorme potentie die aanknopingspunten bieden voor het zoeken naar en vinden van blinde vlekken. Dat veel vrijdenkers dat niet zien, is spijtig. Ook vrijdenkers houden soms vast aan hun niet te rechtvaardigen levensstijl en principes.

Jij bent toch humanist? En humanisme gaat, zoals de term impliceert, toch primair over mensen? Hoe kun je dat rijmen met jouw pleidooi voor veganisme?

Humanisme heeft een sterk antropocentrische inslag. Ik pleit daarom voor ecohumanisme. Dat wil zeggen een uitbreiding van antropocentrisme naar sentientisme. Waarom ik humanisme wil behouden is dat humanisme al tal van emancipatiebewegingen behelst. Bovendien is humanisme een dynamische ideologie die zich kan aanpassen aan veranderende omstandigheden en inzichten. De kracht van humanisme moet blijken: kan humanisme zich aan de grote morele problemen van deze tijd, dierethiek en de ecologische crisis, aanpassen? Ik denk dat dat kan en dat het een synergie voor humanisme is als de humanistische ideologie sentientisme incorporeert.

Vrijdenken is bevrijden

PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte" later geheten "De Vrijdenker"; van 1999-2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van "De Vrijdenker"

Het begrip vrijdenken is relatief onbekend. Is het wel een vorm van denken, zoals je hebt: mathematisch denken, logisch denken, of: begrijpen van een moeilijk gedicht? En dat: vrij. Is dat vrij van regels of vrij van plichten of vrij van geboden?

Vrijdenken is met drie woorden te omschrijven: bevrijden van geloof.

Geloven is: veronderstellen of aannemen dat iets (bijvoorbeeld een uitspraak) waar is. Dit geloven is óf zakelijk of feitelijk of controleerbaar of bewijsbaar (ik geloof dat Jan op zijn kamer is), óf bovenzinnelijk, niet controleerbaar, niet bewijsbaar. In het laatste geval is het een van de volgende vormen:

- *spiritueel* geloof (eerder bijgeloof: ik geloof dat de waarzegster de waarheid zegt, of *spiritistisch*: ik geloof dat ik contact heb met mijn overleden tante)
- *religieus* geloof (god bestaat echt, Jezus is verwekt door god, de bijbel is geïnspireerd door god)
- *parapsychologisch* geloof (ufo's bestaan echt).

Vrijdenken is bevrijden van spiritueel of religieus of parapsychologisch geloof door te onderzoeken of de betreffende geloofsuitspraken waar zijn.

Is het wel nodig of zinvol een gelovige te bevrijden van zijn geloof? Het blijkt heel moeilijk te zijn je te bevrijden van spiritueel of religieus geloof. Daar is veelal hulp bij nodig. Geloof staat los van intelligentie of wetenschap. Zeer intelligente wetenschappers kunnen verstokte gelovigen zijn. Zowel hoog- als laagintelligenten kunnen sterkgelovigen zijn. Zowel strenggelovigen als ongelovigen kunnen intelligent en wetenschappelijk ingesteld zijn.

Ondanks het uitblijven van paranormale resultaten blijven mensen massaal geloven in paranormale krachten en paranormale begaafdheid. Mensen vinden het moeilijk een geloof los te laten, ook al worden zij geconfronteerd met tegenstrijdigheden (tegenstrijdig aan hun geloofsopvatting). Hoe stilliger je gelooft, des te moeilijker is het dat geloof weer los te laten.

Hoe vroeger je als kind bent opgevoed of onderwezen in geloofsopvattingen, hoe moeilijker het is die opvattingen los te laten.

Kinderen dienen niet te worden geïndoctrineerd met geloofsopvattingen van hun ouders, opvoeders en onderwijzers. Kinderen dienen te worden vrijgelaten in het kiezen of niet kiezen van een geloof.

Doel van het vrijdenken:

- kritisch doorlichten van religieus, spiritueel en parapsychologisch geloof bij zichzelf en bij anderen.
- niet opvoeden of onderwijzen van eigen of andermans kinderen en/of leerlingen door middel van indoctrineren met religieuze, spirituele en/of parapsychologische geloofsopvattingen.
- gelovigen helpen los te komen van hun religieuze, spirituele en/of parapsychologische geloofsopvattingen.

Zou Darwin toch gelijk hebben?

De Vallei Expres, het boemeltje tussen Amersfoort en Ede-Wageningen, gaat door onze Nederlandse Bijbel Band. In deze trein luistert een vriend van mij het gesprek van twee meisjes af. Ze praten na over de biologieles. Die ging over de evolutietheorie van Darwin. Ten slotte zegt de een: 'Als je niet beter wist, zou je bijna denken dat het zo was.'

Anton van Hooff

Mag de Vrije School van De Vrije Gedachte?

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Ik ben een typisch product van het confessionele onderwijs. Wel twintig jaar van mijn leven ben ik zwaar door roomse kleuterjuffen, onderwijzers, leraren en professoren geïndoctrineerd. Toch voel ik mij geen slachtoffer van geestelijke wreedheid. Zijn er trouwens wel mensen die verbitterd zijn over hun Roomsche Jeugd? Meestal beginnen ex-katholieken te glimlachen als ze herinneringen aan de kerkelijke poppenkast ophalen. ‘Herinner je je nog de snoeptrommel?’ Tijdens de veertigdaagse vasten mocht je als vroom kind doordeweeks niet snoepen. Verstrekte zoetigheden stopte je in een trommeltje dat op zondag mocht worden gelegeerd. Er kwam dan een plakkerige bonk tevoorschijn die je verheerlijkt naar binnen werkte en je prompt buikpijn bezorgde. Roomse tegenhangers van Jan Wolkers en Maarten ’t Hart bestaan er eigenlijk niet, zeker niet uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Van een vroegere generatie zijn Roothaert met zijn Vlimmen-cyclus en de Vlaming Gerard Walschap.

Mijn zonden

Ik zal mijn huidige zonden maar bekennen: mijn kinderen zitten op een katholieke school, onderdeel van de machtige Nijmeegse onderwijskoepel Sint Jozef. Natuurlijk is het verfoeilijk dat de Jozef-bestuurders onder het alibi van het geloof over macht en geld beschikken. Op school merken mijn kinderen echter absoluut niets van de godsdienst. De school waarop ze zitten is die van de wijk, open voor alle gezindten, waaronder een aanzienlijk deel kinderen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond. De school kijkt dus wel uit om van haar identiteit een verkoopargument te maken; ze verbergt die juist angstvallig. Wat mijn kinderen van het christendom weten, hebben ze van ons.

Verwerpelijk

Confessionele indoctrinatie vindt nog maar in een kleine sector van het onderwijs plaats, op reformatorische scholen en bij islamitische onderwijsinstellingen (die overigens niet echt van de grond schijnen te komen). Natuurlijk gebeuren daar verwerpelijke dingen. Ik huiver tenminste als ik lees wat de directeur van het wetenschappelijk bureau der SGP verklaart over de manier waarop de evolutietheorie op de school met den Bijbel moet worden aangepakt: ‘Een grondige bespreking van Darwins theorie en het evolutionisme dient ook om de leerlingen argumentaties aan te reiken waarom een Bijbelse visie redelijk te verantwoorden is en waarom de ideologie van het evolutionisme ‘een groot geloof’ vergt.’ Ziet u hoe drs. Jan Schippers in één zin met woorden goochelt? Eerst is wat Darwin betoogt een

theorie, dan spreekt hij van ‘de ideologie van het evolutionisme’, tot slot is het niet meer dan een ‘geloof’.

Bijbelse kleding

Ooit heb ik een reformatorische school bezocht, het Calvin College in Goes. De Bijbelse gedragsregels betreffende kleding schreven kennelijk voor dat de meisjes in rok liepen – net zoals trouwens vroeger op mijn katholieke middelbare school artikel 14 van het reglement zei: ‘de kleding der meisjes zij eenvoudig en zedig, overeenkomstig katholieke opvattingen dienaangaande.’ De meisjes die vaak diep uit het Westland naar school kwamen fietsen, mochten wel een broek onder hun rok dragen, maar ze moesten die op school onmiddellijk op het toilet uitdoen. Maar wat ik in Goes zag was toch wat anders dan ik me uit mijn middelbare school herinnerde: de meeste van die Calvin-meisjes droegen poepbruine rokken tot op de hielen. Maar gelukkig: het leven was ook daar sterker dan de leer. Enkele rebelse meiden hadden adembenemend korte minirokjes: ‘Nou jij, weer, rector, we moesten toch een rok aan?’

Vertrouwen op erosie

Natuurlijk zou het goed zijn als zulke reservaten worden opgeruimd. Maar is afschaffing van artikel 23 van de Grondwet de doelmatige weg? Zojuist meldt de krant dat confessionele scholen geen leerlingen meer op grond van gezindte mogen weigeren. Zo wordt de bevoorrechtiging van het bijzondere onderwijs afgebroken, misschien op een effectievere

manier dan door afschaffing van het vermaleddijde Grondwetsartikel.

Natuurlijk is het zuur als in een plattelandsgemeente de openbare school moet sluiten en die met den Bijbel als enige overblijft. Maar ja, moet er dan busvervoer worden geëist, net zoals reformatorische ouders wel hebben geëist en gekregen (maar ook die privilegering is op haar retour)? Ik geloof toch meer in de onherroepelijke erosie van dat hele confessionele onderwijssysteem. Mondige godvrije ouders moeten zich gewoon doen gelden.

Wel vrijheid voor de Onvrije School?

De principiële verwerping van onderwijs op ideologische basis heeft een consequentie waarover ik vrijdenkers niet hoor: wat te doen met de zogenaamde Vrije School? Het mag bekend zijn dat deze niet vanuit een pedagogisch principe opereert, zoals het Montessori- of Daltononderwijs, maar dat zij berust op de pseudowetenschappelijke ideologie van de antroposofie. Ga maar eens

zo'n school binnen; pas op, stap niet op het heilige pentagram dat in de vloer is aangebracht. Lach niet als je de kinderen 's morgens in koor hoort verklaren: 'Ik ben een kind van de aarde!' Tenslotte heb je ook het fatsoen om onbewogen de psalmen te aanhoren. En doe net of het normaal is dat kleuters de dag beginnen met ritueel deeg kneden. We leven nu eenmaal in een land dat de vrijheid van

godsdienst hoog houdt, en dus ook de religie van Rudolf Steiner vrij baan geeft. Of toch niet?

De latere voorzitter van De Vrije Gedachte doet zijn Eerste Heilige Communie, 6 juni 1951

Wie o wie?

Sinds 2011 vergadert het bestuur Van Vrijdenkersvereniging De vrije Gedachte in een ruimte van de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. In deze ruimte is een kast ingericht met parafernalia uit de roemruchte geschiedenis van De Dageraad / De Vrije Gedachte. In 2012 is de collectie verrijkt met een grote trom. Deze prijkt nu bovenop de vrijdenkerstraditiekast. Echter, we hebben geen enkele informatie over deze trommel. Waar komt-ie vandaan? Wie heeft de trom ooit gekocht? Wie heeft de trommel van opschrift en versieringen voorzien? Wanneer is de trom gebruikt en waarvoor? Door wie? Zijn er foto's van de trom in actie?

Hebt u een antwoord op een of meerdere van deze vragen? Dan kunt u zich wenden tot het HHC (Humanistisch Historisch Centrum), dat de kast en de trommel beheert, hhc@avh.nl. We hopen dat u het mysterie rond de herkomst van de trom kunt oplossen.

Jules Brabers, archivaris HHC

Besnijdenis

FRANS COUWENBERGH noemt zich *humanosoof* (Waalwijk, 1933). Doctoraal Nederlands, 15 jaar leraar Nederlands, daarna al 35 jaar portrettekenaar. www.humanosofie.nl

In juni 2012 was er grote ontsteltenis onder joden en moslims: een rechter in Keulen had besnijdenis van jongetjes als kindermishandeling aangemerkt. Een rechter die tornt aan een eeuwenoude en daardoor heilige religieuze praktijk! En onlangs stond er in Trouw een artikel over clitoridectomie (meisjesbesnijdenis).

Het is misschien zinnig om de oorsprong van deze achterlijke praktijk in ogenschouw te nemen. Want die bestond al lang vóór het Jodendom en al helemaal lang vóór de islam.

Bij pure jager/verzamelaars, zoals de vroege mensen, rondscharrelend in een eindeloze wereld, op de rand van het bestaansminimum, in sterke afhankelijkheid van elkaar en dus in de grootst mogelijke harmonie en gelijkheid, was een dergelijke schending van iemands integriteit ondenkbaar. De vrouw had een hoge status omdat zij kinderen kon baren en voeden en zorgde voor het dagelijkse eten, het vuur en de hutten, over medische kennis beschikte en de religieuze rituelen verzorgde. De mannen ontleenden hun status aan het zorgen voor de veiligheid tegen de roofdieren en later steeds meer door hun hooggewaardeerde inbreng van vlees; verder hielpen ze de vrouwen naar vermogen bij hun veelheid van taken. Je kunt spreken van een 'statusevenwicht' tussen beide geslachten, dat nagenoeg de hele tijd van ons mens-zijn heeft geheerst.

Voor al de eerste menstruatie van meisjes, dat verbazingwekkende vermogen tot bloeden zonder verwonding die hun vermogen tot moederschap aankondigde, werd gevierd met gezangen en dansen en onderricht door oudere vrouwen in de geheimen van het vrouw-zijn. De Moderne Mens ontstond 150.000 jaar geleden uit een populatie Afrikaanse Vroege Mensen en onderscheidde zich van dezen doordat ze gebruiksvoorwerpen van hoorn en been gingen maken, zoals geweerhaakte visspeerpunten. Hiermee konden ze waterdieren toevoegen aan hun menu en ontwikkelden ze zich tot kustbewoners die vooral leefden van schelpdieren, zeegras en zeedieren. Ze konden veel grotere groepen voeden. Ook het aantal van hun groepen breidde zich snel uit, waar dat van hun voorgangers altijd vrijwel constant was gebleven. Nadat zij zich eerst over de kustgebieden van heel Afrika verbreid

hadden, trok een eerste golf naar het Nabije en Verre Oosten, tot aan zelfs Australië. Een dramatische explosie van de Toba vulkaan 74.000 jaar geleden veroorzaakte zes jaar van uitsterving onder planten, dieren en mensen, maar de mensen herstelden zich al gauw en rond 65.000 jaar geleden volgde een tweede emigratiegolf vanuit Afrika over Eurazië, die ca. 40.000 jaar geleden ook onze streken bereikte.

De Moderne Mens kende vermoedelijk al enige overpopulatiestress (er kan maar één groep leven van één jacht- en verzamelgebied), dus spanningen tussen leefgroepen. Mannen moesten de stam nu niet alleen beveiligen tegen roofdieren maar ook hun leven wagen in de strijd tegen overvallen door andere stammen. Hiermee stegen zij in aanzien, wat het statusevenwicht verstoorde. Vooral in streken waar de botsingen tussen de stammen veel van de mannen vergden, leidde dit tot onvrede over hun achterstand in status vergeleken bij die der vrouwen. Jongemannen, boordevol dadendrang, voelden zich geremd door het voorzichtige beraad van de oudere vrouwen. Sommige oudere mannen zonnen op eigen initiatierituelen, in eigen afgelegen plekken zoals diep in grottengangen.

Op veel plaatsen in de antropologische literatuur kan men lezen over de machtsovername door de mannen, en de voorname rol die de heilige fluiten hierbij gespeeld hebben: dat op enig moment de mannen zich ervan meester gemaakt hebben. Bij de Pygmeeën is het *molima* ritueel, de heilige fluit waarmee deze 'kinderen van het regenwoud' communiceren met de 'Schenker van Alle Goeds' (het woud) indrukwekkend beschreven door Colin Turnbull¹. De vrouwen dienen zich met de kinderen terug te trekken in hun hutten en hun deuren gesloten te houden. Maar eens per jaar nemen de vrouwen de *molima* over en laten de mannen dit gedwee over zich heen komen. Na

afloop van het ritueel trekken de vrouwen zich tevreden terug.

De Pygmeeën kennen nog geen apart initiatieritueel voor de jongens: bij hen treedt een jongeman toe tot de mannenwereld wanneer hij in zijn eentje zijn eerste grote prooi heeft weten te jagen. Verder beperken de jongens en mannen zich tot het bewonderend en van gepaste afstand deelnemen aan de zangen en dansen bij de *elima*, de initiatiehut voor de meisjes.

Maurice Godelier² beschrijft hoe bij de Baruya Papoea's de heilige fluiten en ratels door de mannen in bezit genomen zijn. Bij hen hebben de mannen al een initiatiehut voor de jongens, waarin hun geleerd wordt dat de fluiten oorspronkelijk het eigendom waren van de vrouwen en dat een voorouder die van hen gestolen had. Dat dit nodig was geweest omdat de vrouwen er een zootje van gemaakt hadden en dat er dankzij de mannen weer orde was.

Ik heb bij Godelier niet gelezen dat besnijdenis van de jongens deel uitmaakt van de initiatie.

Maar dat is het bij veel stammen in Afrika en bij de Aborigines wel het geval. Om dat ritueel zo veel mogelijk op dat van de meisjes te laten lijken, moesten ook de jongens bloeden! In Afrika werd dit bewerkstelligd door het afsnijden van de voorhuid, maar bij ettelijke Aboriginestammen heeft het tot nog barbaarser insnijdingen in de penis van de jongens geleid.

Waar de overpopulatiestress toenam, hield de vijandigheid van de mannen ten opzichte van hun vrouwen daarmee gelijke tred. Namen ze eerst nog genoeg met eigen initiatierituelen waarbij het de vrouwen verboden werd om toe te kijken, later verboden ze de vrouwen zelfs alle vrouwenrituelen. Menstruatie werd als

onrein beschouwd en de meisjes dienden dit in strikte afzondering te ondergaan.

Het toppunt van mannelijke gekte is het geweest dat ze er niet langer genoeg mee

namen dat alleen jongetjes de pijnlijke besnijdenis ondergingen, maar dat ook de meisjes besneden dienden te worden. Want met hun seksuele aantrekkelijkheid hielden die nog teveel macht over hun jongens: met het afsnijden van hun clitoris zou deze macht in de kiem gesmoord worden.

Toen de joden hun vrouwvijandige monotheïsme introduceerden, maakte de jongensbesnijdenis al eeuwen deel uit van hun heidense stamcultuur. De stichter van het christendom, Paulus, was echter een gehelleni-

seerde jood en bij de Grieken was de voorhuid heilig. De latere kerk (*ekklesia*) heeft van het judaïsme (jodendom) afstand genomen en dus ook van de besnijdenis. De Arabieren echter zijn nooit gehelleniseerd en hebben, naast hun heidense verering van de *Ka-aba*, veel andere heidense elementen uit hun stam-

cultuur, zoals besnijdenis, meegenomen in hun islam.

Misschien kan het inzicht in de heidense oorsprong van besnijdenis de monotheïsten hun geloof in de heiligheid ervan enigszins doen relativeren. In 28 Afrikaanse landen komt genitale verminking van vrouwen voor, net als bij bepaalde bevolkingsgroepen in het Midden-Oosten en Azië. Het is het ultieme middel voor mannen om hun superioriteit ten opzichte van de vrouwen, van wie zij zich nog steeds ten diepste de mindere voelen, kracht bij te zetten. Laat hen toch stoppen met dit achterlijke en barbaarse gedoe dat zoveel leed veroorzaakt bij hen die zo belangrijk zijn.

Colin Turnbull tussen de Pygmeeën

Baruya Papoea's

¹Colin M. Turnbull *The Forest People* (New York, 1962)

²Frans antropoloog, *Male domination and power among the Baruya* (Cambridge University Press, 1986)

Wij volwassen, god met pensioen

PETER MAASSEN (1947, Heerlen) was bijna 40 jaar leerkracht aan een basisschool in Maastricht. Hij is geboeid door de evolutietheorie en de gevolgen hiervan voor religie. Hij wil deze gevolgen zelfs mee helpen stimuleren. Zo'n tien jaar is hij vrijdenker en pas twee jaar echt bevrijd van het bovennatuurlijke.

Wat mij precies bezielde om tien jaar geleden mijn gedachten op papier te zetten en deze privé en op mijn werk aan een handjevol mensen uit te delen weet ik niet meer. Wel weet ik dat ik zes jaar daarvoor, na bijna 25 jaar huwelijk en drie inmiddels volwassen, fijne kinderen, gescheiden ben. “En ik had zo mijn best gedaan.” De door mij geraadpleegde psycholoog gaf voorzichtig aan dat dat niet direct de basis voor een goede relatie is. Ook weet ik nog goed dat na drie jaar mijn nieuwe vriendin aan kanker overleed. Dat ik in 2002 trouwde met mijn huidige vrouw en zo ontdekte dat een relatie ook heel anders kan aanvoelen, dat ben ik zeker niet vergeten. Wat een geweldige constatering: “Hé, zo kan het ook!” Wanneer je in een relatie, zoals mijn eerste, wensgedrag gaat vertonen om het de ander maar naar de zin te maken ga je jezelf binnen dat gedrag behoorlijk “opgesloten” voelen. Zeker wanneer de kinderen het huis uit zijn.

Mijn huidige relatie was en is echt een bevrijding. Natuurlijk wil je het de ander graag naar de zin maken, maar niet meer obsessief. Toch heeft het lang geduurd voordat dit gedrag er echt uitgesleten was. En soms nóg! Zat bij mij zeker gratis als onderdeel van m'n opvoeding? Geen knelling door religie dus, maar door “aangewend” gedrag.

Maar ja, nu mijn verhaal. Zoals ik vind dat “geloof” er altijd voor iedereen is geweest, vind ik dat dat voor “niet geloven”, of het hebben van een overtuiging zonder god, ook zo moet zijn. Niet zonder god door desinteresse, maar door een overtuigd zijn van zijn niet-bestaan. Je zoekt naar een begrijpelijke formule of een overtuigend verhaal. Maar een overtuigend verhaal is voor een nog “overtuigde / gelovende” omgeving wel even schrikken. Bijna niemand heeft daar behoefte aan, behalve degene die al ver is losgeweekt. Veel literatuur hierover is behoorlijk hoogdrempelig en dus minder uitnodigend. Vind maar eens een door ieder te begrijpen verhaal. Nou, een poging dan maar. Onderhand wel al tien jaar oud dus:

Wat ons vooral onderscheidt van andere zoogdieren is dat wij kunnen nadenken en dat wij daar naar kunnen – willen – moeten handelen, of niet...

Dat wij nu hier (op aarde) zijn is toeval, dankzij miljarden jaren ontwikkeling en evolutie, maar ook dankzij het toeval van dat ene zaadje en dat ene eitje.

Het leven bestaat uit toeval – pech en geluk, met enige mogelijkheid voor ons als denkende wezens om daar in bij te sturen, keuzes te maken, het positieve uit pech te halen (ook bij anderen) en te genieten van het geluk dat ons ten deel valt en hierin ook te delen met anderen. Maar, ook om dat geluk en die pech te kunnen relativiseren. Is dat het leven? Veredeld zoogdier zijn, laveren tussen pech en geluk en al dat delen met anderen? En, is dat dan alles? Ja! Niet gering toch? *Te mogen leven*. Niks meer hierna? Nee! Je kunt dat geloven, of niet.

Net zoals gelovige mensen wensen, hopen, geloven, al vele eeuwen lang, dat *het leven* maar vooral *de tijd erna*, zo in elkaar zit zoals zij geloven.

De eerste ‘echte’ mensen, met toch al veel kennis van die aarde, die natuur, om hen heen – anders hadden de sterken het niet overleefd ondanks hun overlevingsdrang en nog primitief denken – zaten toch met enige verwondering: hoe het kwam dat er een zon was en een maan, water, vuur, groei en bloei, regelmaat, etc.

Dat de vroege mensheid erg onder de indruk was van haar tegenslag en voorspoed en van de verschijnselen om haar heen en dat zij zich daar erg klein en vaak machteloos bij voelde, deed de gedachte (gevoel) aan hogere machten ontstaan. Een gevoel geboren uit een soort machteloosheid, onzekerheid, klein voelen. Naarmate ze de natuur steeds meer leerde begrijpen werd die machteloosheid steeds kleiner. Men kon er over nadenken, redeneren, filosoferen en er deels zelfs over heersen. De mens ging in een aantal culturen over van meerdere goden naar het geloof in één god. Eén zaak bleef echter lang onbegrepen: het ontstaan van de aarde met z'n uiteindelijke mensheid.

Wanneer je dat dan zou afdoen met “door een samenloop van toevallige omstandigheden, die op aarde wel en op Mars bijvoorbeeld niet plaatsvond”, dan zou een logische gedachtegang dus zijn dat een

hogere macht niet bestaat en ook niet nodig zou zijn. Alles is ontstaan door vuur, aarde, water en ... dankzij chemie en natuur was er uiteindelijk de mens. Niet twee simpele zinnen, niet zes dagen, maar miljarden jaren waren er nodig tot de mens. Dit maakt de natuur om ons heen, de mens, het leven, niet minder mooi! Het respect voor diezelfde natuur, de mens, het leven, niet minder groot. Geen respect dus door god of religie maar gewoon omdat het er is in al haar grootsheid, door toeval, en dat wij er door toeval deel van uitmaken. Zou het zo simpel kunnen zijn? Wij zijn er – evenals de ruimte, onze aarde, onze natuur, bij toeval. Geen god dus.

Religie is een vorm van ‘hoger’ (be)leven. Het bestuderen van religie(s) is wetenschap. Het bewijzen van god is geen wetenschap. Het ontkennen ervan ook niet. Natuurlijk ben ik niet blind of doof voor wat het geloof in god door de eeuwen heen, met heel zijn cultuur, voor de mensheid betekend heeft en voor velen nog betekent. Maar dat mag mij, met alle respect, niet dwingen ook zo te blijven denken, voelen, beleven.

Hoe dan verder? Is de mens en de natuur niet groots, machtigs, genoeg om elkaar alleen al daarom lief te hebben; de mens om de mens de natuur om de natuur? Wat let ons de techniek ook lief te hebben en de kennis (de wetenschap) – als het maar is tot geluk en een beter leven voor en met elkaar. Want van dat ene leven dat we leiden moeten we het toch hebben. Daarom juist moeten we er iets van maken. Elkaar niet bestrijden, maar elkaar in alle eenvoud respecteren, helpen, troosten, enz. Ons geluk, maar ook onze pech delen met elkaar. Hierin wel elkaar de vrijheid geven in denken en voelen, want hierin raak je nooit uitgeleerd, juist door die vrijheid. Mits... mensgericht tot een betere mens. Genoeg goede voornemens; zelfs al stuur je god met pensioen.

Wij volwassen?

Een geschiedenis van de religiante terreur

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In deze serie geven we een historisch overzicht waarin de terreur van katholieken, protestanten, fascisten, hindoes, boeddhisten, joden, socialisten, moslims, de revue passeert.

Katholicisme in de 18de eeuw

De Verlichting was een in alle opzichten modernere periode dan de Reformatie. Er was veel meer plaats voor het rationele, veel minder voor het godsdienstige. Wetenschap was volkomen geaccepteerd en heksenprocessen kwamen nauwelijks meer voor. En, niet onbelangrijk, omdat de censuur was verdwenen werden er opeens veel meer boeken gedrukt. Zelfs zo veel meer, dat je kunt stellen dat Europa in de 18de eeuw is gaan lezen (Israel).

Maar religieuze geweldpleging en terreur gingen gewoon door. Chevalier de la Barre, een jongeman van 19 jaar, en een paar van zijn vrienden waren op een dag in 1765 in een baldadige bui en weigerden hun hoed af te nemen voor een processie die voorbij kwam. Ook zongen

ze antireligieuze liederen waarin de heilige maagd Maria een hoer werd genoemd. De bisschop, die zich al lange tijd ergerde aan het steeds goddelozer gedrag van zijn tijdgenoten, besloot dat er een voorbeeld gesteld moest worden.

De chevalier, die alleen maar dacht een beetje provocerend op te treden, werd veroordeeld tot ‘kleine’ en ‘grote’ foltering. Zijn rechterhand werd afgehakt en zijn tong werd afgesneden, indien hij hem ver genoeg uitstak. Anders zou

zijn tong worden uitgerukt. De kerkelijke rechtbank wilde het namelijk onmogelijk maken dat de veroordeelde op het schavot nog allerlei ketterse uitspraken deed. Ze had daar ‘vervelende ervaringen’ mee.

Vervolgens werd de la Barre op 1 juli 1765 publiekelijk onthoofd en verbrand.

Monument voor de la Barre te Abbeville

Bij een van zijn vrienden die met hem had 'samengespannen' in zijn 'godlasterlijk' gedrag, werd eveneens de tong verwijderd en voor het hoofdportaal van de kerk werd ook zijn rechterhand afgehakt. Vervolgens werd hij op een vuilniskar naar het centrale marktplein gevoerd, omdat daar genoeg plaats was voor een grote menigte. Daar aangekomen werd hij vastgeketend op een ijzeren rooster en verbrand op een klein vuur. Een tweede vriend van de la Barre besloot de bui niet af te wachten en vluchtte naar Holland.

In Frankrijk, met zijn waardering voor de *laïcité*, die onder meer een strikte scheiding tussen kerk en staat betekent, is 1 juli, de dag dat Chevalier de la Barre de vuurdood stierf, de min of meer officieel erkende "Dag van het Atheïsme".

Protestantisme en Katholicisme

De Heilige Alliantie was een soort superbond-geenootschap, gevormd in 1815 door bijna alle Europese staten in reactie op de Franse Revolutie. De ideeën van de Franse Revolutie waren 'goddeloos' en het zou goed zijn om een gezamenlijk katholiek-protestant religieus en kerkelijk tegenwicht te bieden, om Europa te behoeden voor het verder afglijden naar secularisme. Op drie na deden alle staten mee: het Vaticaan, want er zou een protestant aan het hoofd staan en dat kon niet; Engeland vanwege een juridisch probleem en Turkije omdat het niet christelijk was. De Heilige Alliantie heeft eigenlijk nooit iets bereikt en is daardoor 'in schone schijn gestorven'.

Belangrijk is dat dit een van de zeldzame gelegenheden was waarbij katholieken en protestanten samenwerkten. De eerste keer was bij het bestrijden van de wederdopers in Münster in 1530, maar deze keer zakte de strijd tegen de 'goddelozen' al in voordat ze begonnen was. De Alliantie werd met veel tromgeroffel aangekondigd – men zou de atheïstische ideologie van de Franse Revolutie wel even smoren – maar de Verlichtingsideeën, gebaseerd op individuele vrijheid, democratie en gelijkheid, hadden grotendeels post gevat in Europa en gingen nooit meer weg, Heilige Alliantie of niet.

Interessant detail is dat een veiligheidsadviseur van voormalig Amerikaans president Jimmy Carter het nodig vond, een alliantie te vormen

tegen de moslims, die volgens hem te vergelijken zou zijn met de Heilige Alliantie. Die Alliantie is er nooit gekomen, maar we hebben natuurlijk wel de NATO, die in feite iets dergelijks is; behalve dat de NATO echt oorlog voert.

Shelley

Percy Bysshe Shelley was tijdens zijn leven een zeer omstreden dichter. Zijn werk werd zeer bekend. Ook nu wordt hij nog veel gelezen. Mick Jagger (the Stones) las heel

Percy Shelley

smaakvol een gedicht van Shelley voor, toen hij aan het begin van een van zijn optredens de dood van een van de bandleden, Brian Jones, moest aankondigen. Shelley leefde eind 18de, begin 19de eeuw. Hij schreef aan het begin van zijn studententijd aan de universiteit van Oxford een pamflet met een nogal Spinozistische inslag: hij stelde hierin, dat er geen enkel bewijs is voor het bestaan van een god en dat

het dus ook onzin is om ervan uit te gaan dat hij wel zou bestaan. Het pamflet heette *The Necessity of Atheism*. Shelley werd onmiddellijk van de universiteit gestuurd en de zaak veroorzaakte zelfs een levenslange breuk met zijn vader. Ondanks zijn literaire gave was hij door zijn atheïsme zo impopulair dat men in Engeland bij zijn dood opgelucht reageerde en opmerkte: "*Shelley de atheïst is dood. Nu weet hij of er een god bestaat of niet.*"

Slavenhandel

De slavenhandel maakte deel uit van de zogenaamde driehoekshandel. De Zeeuwen en Hollanders hadden ontdekt dat 'negers' in het Caribische gebied en Noord-Amerika een goede prijs opbrachten en dat je ze in Afrika 'gewoon' kon vangen. Het waren toch maar 'heidenen' en die vielen niet onder het eerste gebod. Handig en verstandig: je deed Onze-Lieve-Heer een plezier, want die had ook een hekel aan 'heidenen' en je hield er nog wat aan over ook. Deze driehoekshandel kwam op het volgende neer: je ging met een schip met spiegeltjes en kraaltjes uit Amsterdam naar Afrika. Daar ruilde je de spiegeltjes en kraaltjes voor een scheepsruim vol slaven, waar je mee naar Amerika voer. In Amerika ruilde je de slaven in voor suiker, rum, cacao, katoen en tabak, waarna de thuisreis begon. In Amsterdam, en in heel Europa, brachten deze

producten goud op. Ook kwam het wel eens voor dat de handelaren de slaven gratis meekregen, als het om veroordeelde misdadigers ging, of een Afrikaanse heerser, die van z'n politieke tegenstanders afwilde.

De prijs van een slaaf varieerde nogal door de eeuwen heen: in 1415 gaven de Arabieren 1 paard voor 15 'negers'. Later moest men een geweer leveren voor een slaaf. In de 17de eeuw werden er echter al bedragen van 100 gulden voor één slaaf genoemd. Klanten die een suikerplantage hadden, kregen korting en één derde van de prijs moest altijd in suiker worden betaald. Slaven van 6 tot 15 jaar telden als drie voor de prijs van twee; en onder de 6 als drie voor de prijs van één. Getallen over aantallen slaven staan niet vast. Er wordt beweerd dat er 15 miljoen slaven zijn verscheept en hoeveel de reis hebben overleefd staat ook niet vast. Geschat wordt ongeveer de helft.

De Engelsen, die naast de Zeeuwen en Hollanders een groot aandeel hadden in de slavenhandel, waren toch een van de eersten, die de slavernij afschaften. Bradlaugh, met zijn dochter Hypatia, was als seculier-atheïstisch politicus een van de eersten die de legitimiteit van slavernij ter discussie stelde. Hij werd aanvankelijk enorm tegengewerkt door de regering, maar vooral door de kerk. Religie werd gebruikt om het houden van slaven goed te praten: "Het waren goddelozen; wij waren christelijk en ongetwijfeld was het de wil van de heer, dat die negers aan ons onderworpen waren en niet omgekeerd". In de loop van de 19de eeuw werd het onder invloed van de gelijkheidsprincipes van de Verlichting (Spinoza, Bayle, Meslier) steeds moeilijker dit standpunt vol te houden. In Nederlands-Indië werd de slavernij overigens pas in de 20ste eeuw afgeschaft.

De Anti-these

De *Anti-these* speelde in de Nederlandse politiek ruwweg vanaf eind 19de eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog. Het was een idee van de beroemde conservatief Abraham Kuyper, een predikant die vond dat katho-

lieken en protestanten moesten samenwerken om op die manier te voorkomen dat de seculiere partijen de macht zouden krijgen. Waarschijnlijk noemde hij het daarom de *anti-these*. Die seculiere partijen bestonden uit socialisten en liberalen. De socialisten moesten in die dagen niets van godsdienst hebben en de liberalen waren minstens zo antiklerikaal. Marx noemde geloof 'opium van het volk'. En de liberalen waren voor scheiding van kerk en staat. Overal in Europa rukte het liberalisme enerzijds en het socialisme anderzijds op. Het politieke meesterschap van Kuyper kwam erop neer dat hij de gelovige socialisten en de gelovige liberalen wist los te weken uit het progressieve blok en onder confessionele vlag wist te brengen. Vergelijkbaar met het huidige CDA in de Nederlandse politiek. Door de tegenstelling conservatief versus progressief te vervangen door de tegenstelling religieus versus atheïstisch, zorgde Kuyper er voor dat de confessionele partijen jarenlang de macht konden behouden. Kuyper stelde eigenlijk religie tegenover de vooruitstrevendheid van het socialisme en het liberalisme en heeft daardoor jarenlang de Nederlandse politiek kunnen domineren. Hij was van mening dat de soevereiniteit van de regering van god kwam en niet van het volk.

Abraham Kuyper

Kuyper heeft er onder meer voor gezorgd dat het Nederlandse onderwijs deels op confessionele grondslag plaatsvindt. De zogenaamde schoolstrijd werd door hem glansrijk gewonnen: nu nog hebben we in Nederland scholen op basis van allerlei irrationele geloofstromingen, terwijl bijvoorbeeld Frankrijk met zijn *laïcité* laat zien dat het ook anders kan. Het wordt in Nederland, de voormalige Republiek, tijd voor een nieuwe schoolstrijd. Tijd voor atheïstisch seculiere politiek! Het grootste deel van de bevolking is seculier en moet meebetalen aan het religieuze onderwijs van een confessionele minderheid. Maar het belangrijkste argument blijft natuurlijk de gedachte achter de verlichting en de Franse *laïcité*, namelijk dat religie niet in het onderwijs thuis hoort.

Pax Americana, the sick version

ENNO NUY (1950, Aerdt) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

Het tweede amendement van de Amerikaanse Grondwet luidt: "A well regulated Militia, being necessary to the security of a free State, the right of the people to keep and bear Arms, shall not be infringed." In 1791 werd dit amendement aan de Grondwet toegevoegd.

Dit amendement wordt in de VS beleden als een (dogmatische) godsdienst. De Amerikaanse claim op het recht van wapenbezit is net zo onzinnig en onuitroeibaar als de Joodse claim op Israël.

In de Europese democratische traditie is het geweldsmonopolie toegekend aan de Staat. Toch beschikken wij in Nederland over een fors wapenarsenaal in particulier bezit: gemiddeld 1 wapen op 250 inwoners. In de VS ligt die ratio wat hoger: gemiddeld 1 wapen op iedere inwoner en dat zijn er dus 250 miljoen!

De denkfout die de Amerikanen maken, is dat de burger anno 2013 in geen enkel opzicht verschilt van de burger anno 1791. Het aantal burgers is onnoemlijk veel hoger dan destijds, de verscheidenheid is exponentieel toegenomen en de samenleving is ongekend complex geworden in vergelijking met drie eeuwen geleden. Hoe het ook zij, de Amerikaanse claim op wapenbezit bewijst slechts de onvoorstelbare stompzinnigheid van de Amerikanen.

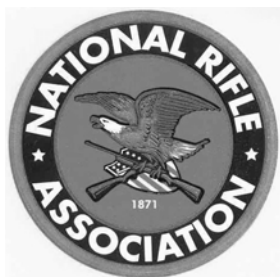
De reclamecampagne van de NRA is in Europese (en gelukkig ook in sommige Amerikaanse) ogen van een ongekend en onaanvaardbaar laag niveau. Zijn die Amerikanen in intellectueel opzicht dan werkelijk zo dom dat ze niet begrijpen dat een status aparte voor de Amerikaanse president en zijn gezin logisch, onvermijdelijk en absoluut verdedigbaar is?

Iedereen snapt toch dat een simpele risico-inventarisatie duidelijk maakt dat de kinderen van een Amerikaanse president een potentieel doelwit vormen voor vijanden van die president? En iedereen moet het toch duidelijk zijn dat dit niet kan worden gezegd van een

willekeurig schoolgaand kind? De vergelijking tussen beide kindersoorten gaat dus volledig mank.

Amerikanen begrijpen dit echter niet, net zomin als ze begrijpen dat de *collateral damage* van wapenbezit in hun samenleving significant hoger is dan waar ook ter wereld. Natuurlijk, ook wij hebben ons eigen *Columbine*, maar bij ons blijft dit soort tragedies beperkt tot incidenten. In de VS weigert men de relatie te zien tussen vrij wapenbezit en meervoudige moordaanslagen door gefrustreerden en idioten.

Sterker nog, in de VS acht men het de plicht van iedere burger diens medeburgers in geval van nood te beschermen, desnoods door het gebruik van wapens. Het verbieden van een bepaald type wapen heeft natuurlijk geen

enkele zin, daar heeft de NRA gelijk in. Het gaat om het wapenbezit zelf, *das Ding an sich* zullen we maar zeggen. En als je dan in sommige situaties wapens meent te moeten toestaan, dan is een toets van de aanstaande wapenbezitter wel het minste wat de overheid moet doen. Maar laten we niet vergeten dat ons *Columbine* mogelijk werd door een falende overheid die ondanks bestaande regelgeving toch toestond dat een labiele persoonlijkheid toegang tot wapens en munitie kreeg.

In dit licht bezien is het natuurlijk ronduit bespottelijk dat het gebruik van het soft-air-wapen inmiddels is toegestaan in ons land. Het wachten is nu op het volgende *Newtown*, het volgende *Alphen*.

In de tussentijd zijn en blijven die Amerikanen onvoorstelbaar stompzinnig.

Vriendje van

JAN VAN DER WERFF (1939 Hilversum) is gepensioneerd omroepmedewerker; hoofdredacteur van De Vrijdenker

Een president kun je kiezen, maar een koning niet. In alle democratische republieken wordt het staatshoofd gekozen, rechtstreeks, via kiesmannen, of door het parlement.

In de meeste democratische landen wordt niet alleen het staatshoofd gekozen maar ook andere overheidsfunctionarissen: gouverneurs, burgemeesters en nog veel meer bekleders van openbare functies.

Zo is Boris Johnson burgemeester van Londen geworden doordat hij ooit zijn tegenstander Ken Livingstone in een verkiezing heeft verslagen. Eberhard van der Laan is burgemeester van Amsterdam omdat hij door de Kroon is benoemd. In de discussie over de monarchie zou je bijna vergeten dat het staatshoofd in Nederland niet de enige functionaris is die niet wordt gekozen. Niemand die in Nederland een openbare functie vervult, is democratisch gekozen. Alle openbare functionarissen zijn benoemd. Hoe breng je het tot bijvoorbeeld Commissaris van de Koningin (binnenkort van de Koning, of nog erger: des Konings)? Daar is maar één manier voor: je moet een 'vriendje van' zijn. Vriendje van, doordat je al in de politiek zit; vriendje van, omdat je goede connecties hebt; vriendje van, omdat je op een ministerie werkt, etc. Het gaat er niet om wat je kunt, maar om wie je kent.

Ik zie dat voorlopig niet veranderen. Daarom stel ik voor alle benoemde openbare en overheidsfunctionarissen in het vervolg met '*vriendjevan*' aan te duiden. Eén woord: *vriendjevan*, met de klemtoon op 'van'.

Eberhard van der Laan is dus *vriendjevan* voor Amsterdam. Ahmed Aboutaleb is *vriendjevan* voor Rotterdam. In een paar gevallen moet je iets specifieker zijn: Max van den Berg is *vriendjevan* voor de provincie Groningen en Peter Rehwinkel voor de stad Groningen. Als je geen vriendje van bent, word je nooit *vriendjevan*.

In het begin van de jaren 80 was ik lid van de Ondernemingsraad van de Nederlandse Omroepstichting. Het *vriendjevan* voor de NOS was Erik Jurgens. Geen kwaad woord over Erik Jurgens, maar hij is indertijd benoemd door zijn partijgenoot, minister Harry van Doorn. Toen het einde van de NOS oude stijl naderde, kwam Jurgens weer goed terecht, maar de vicevoorzitter van de NOS had een probleem. "Kunt u niet ergens burgemeester worden?" vroegen wij hem. Nee, dat was niet mogelijk want hij had het lidmaatschap van zijn politieke partij opgezegd en *om tot burgemeester benoemd te worden moet je lid zijn van een politieke partij!* Dat is nog eens democratisch: partijlozen komen niet in aanmerking voor openbare functies.

De vroegere burgemeester van Londen, Ken Livingstone, werd gekozen als onafhankelijke kandidaat nadat hij uit de Labour Party was gezet. Daar moet je in Nederland eens om komen! Waarom kunnen wij onze burgemeester of Commissaris van het Staatshoofd niet kiezen? Laat de kandidaat maar eens vertellen wat hij of zij met de gemeente of provincie van plan is. Wat zijn zijn/haar ideeën? Wat heeft hij of zij hiervoor gedaan? Enzovoort. Natuurlijk mogen politieke partijen hun kandidaat naar voren schuiven, maar ook partijlozen moeten zich kandidaat kunnen stellen. Er zijn koninkrijken waar dat kan, zie het Verenigd Koninkrijk. Maar in het Koninkrijk der Nederlanden werd het wetsvoorstel om het verkiezen van burgemeesters mogelijk te maken in de Eerste Kamer door Hans Wiegel persoonlijk de nek omgedraaid. De D66 minister wiens wetsvoorstel werd verworpen, Thom de Graaf, werd toen als troost **benoemd tot vriendjevan** voor Nijmegen.

Wanneer wordt Nederland nu eens een volwassen democratie? Zelfs al zouden we op 30 april een republiek worden: u denkt toch niet dat de Nederlanders zelf hun president mogen kiezen? De eerste president wordt een *vriendjevan*.

Wat het staatshoofd betreft: dat wordt op 30 april geen *vriendjevan* maar een kindjevan. Verschil moet er zijn.

Boeken

Het bewustzijn: zwart gat of het natuurlijke licht? -1

Een commentaar op *Het bewustzijn verklaard* van Daniel C. Dennett. *

FONS TEL (1941, Haarlem) is momenteel werkzaam als consultant bij Stichting De Einder.

“De dominante westerse mythen waren historische verhalen, en het is mode geworden om het verhaal als een menselijke basisbehoefte te beschouwen. Mensen zijn vertellers van verhalen, zijn we gaan denken, die pas gelukkig zijn als ze de wereld als een verhaal kunnen zien.”
John Gray

Zoals het een filosoof betaamt, stelt Dennett zich kritisch op met betrekking tot de kenleer van de evolutionaire verklaringsmethodiek. Wanneer hij in zijn boek een begin wil maken met de evolutie van het bewustzijn, stelt hij uitdrukkelijk: “Anders dan de meeste wetenschappelijke verklaringen zijn evolutionaire verklaringen in wezen verhalen, die ons meenemen van een tijd waarin iets niet bestond naar een tijd waarin dat wel het geval was, in een serie stappen die door het verhaal worden verklaard.” (A.w. blz. 195)

Het evolutionaire verhaal moet dus inzichtelijk maken hoe uit het niet-bestaan het bestaan van iets tot stand is gekomen – epigenesis heet dit in de evolutionaire biologie. Het probleem is echter, dat in deze verhalen het niet-bestaan van dat iets als zodanig niet gedacht kan worden volgens de causalistische kentheoretische grondregel: niets is zonder oorzaak. Er moet altijd wel iets aangemerkt kunnen worden dat als het begin van de evolutionaire ontwikkeling kan gelden. Dit ‘iets’ wordt dan als een soort geloofsartikel in het verhaal binnengesmokkeld, zonder dat het verder van enige betekenis is in het verloop van het verhaal. Dat ieder evolutionair verhaal op een geloofsovertuiging gebaseerd is die impliciet het hele verhaal bepaalt, wordt meestal niet door de schrijver onderkend. Dennett is een meester in het impliciet houden van zijn geloofsovertuiging die zijn verhalen voorafgaat. Omdat met hem vele atheïsten verhalen vertellen met een impliciet ‘iets’ als geloofstuk, analyseer ik Dennett’s boek in het licht van dit impliciete ‘iets’ dat als een *deus ex machina* steeds weer opduikt in het verloop van zijn verhaal. Daarmee wil ik aantonen dat ook het atheïstische denken veelal gedefinieerd

wordt door wat het meent uit te sluiten, namelijk het geloof in ‘iets’ dat het ‘niets’ moet opheffen.

Ook zij die het boek van Dennett niet hebben gelezen zijn in staat onderstaand artikel te lezen, daar ik voor mijn betoog genoeg heb aan de citaten uit dit boek. Dit artikel bestaat uit twee delen; het tweede deel verschijnt in de volgende uitgave van De Vrijdenker.

Deel I

Eerste scène

Dennett zet zijn betoog in de eerste scène van de verklaring van het bewustzijn als volgt in: “In het begin waren er geen redenen; er waren alleen oorzaken. Niets had een doel, niets had zoiets als een functie. Teleologie ontbrak volledig. De verklaring hiervoor is eenvoudig: er was niets wat ergens belang bij had. Maar na duizenden jaren ontstonden er bij toeval eenvoudige replicateurs. Hoewel ze geen enkel besef hadden van hun belangen – en ze die strikt genomen ook misschien niet hadden – kunnen wij, als we vanuit ons perspectief als goden terugblikken op hun begintijd, bepaalde niet-arbitraire belangen aan ze toekennen die voortvloeien uit hun vanzelfsprekende ‘belang’ bij zelfreproductie.” (p. 196)

Wat verklaart dit evolutionaire verhaal? In het begin waren er slechts oorzakelijke, ‘blinde’ activiteiten van entiteiten die geen doel en/of belang hadden, laat staan dat ze iets wilden. Maar plotseling, als een *deus ex machina* waarvoor we volgens Dennett misschien wel dankbaar moeten zijn, kwamen er replicateurs uit de hemel vallen die er belang bij hadden dat ze als zodanig voortleefden. Zo bestaan er geen redenen, belangen of doelen, en zo zijn er plotsklaps replicateurs die, als we als goden

terugblikken, wél redenen, belangen en doelen hadden. Met andere woorden: de kentheoretische kloof tussen het niet-bestaan en het bestaan van belangen, redenen en doelen is met een *deus ex machina* overbrugd, zonder dat er van een inzichtelijke verklaring sprake is. Dennett is met zijn verhaal terecht gekomen in het moeras van Münchhausen waarin de held zich aan zijn eigen haren uit het moeras moest optrekken – ofwel in het kip-of-ei-dilemma. Het lijkt mij een zwak begin van een verklaring van het bewustzijn dat zijn eigen oorsprong moet vinden in een ‘goddelijke terugblik’ ofwel een godsge-schenk. Vooral wanneer deze ‘goddelijke terugblik’ stuit op zoiets als niet-arbitraire belangen. Wat moeten wij daar onder verstaan? Zoiets als: ik heb feitelijk belang in iets, maar ik wil dit belang eigenlijk niet; dit belang is niet aan mijn willekeur onderhevig? Een niet-arbitrair belang lijkt mij een contradictio in terminus.

Het evolutionaire verhaal van Dennett over het begin van het bewustzijn verklaart dan ook eigenlijk niets meer, dan dat in het causalistische denkkader geen eerste oorzaak is te denken anders dan middels een *deus ex machina*.

Aangeboren

Maar Dennett borduurt voort op zijn beginverhaal: “Als er een entiteit ten tonele verschijnt die in staat is tot gedrag – hoe primitief dan ook – waarmee ze haar eigen dood en ontbinding tijdelijk af kan wenden, brengt ze tegelijk ook haar ‘goed’ ter wereld. Dat wil zeggen, zij creëert een perspectief van waaruit de gebeurtenissen in de wereld ruwweg kunnen worden ingedeeld in drie categorieën: gunstige, ongunstige en neutrale. En haar eigen aangeboren neiging om de eerstgenoemde op te zoeken, de tweede te mijden en de derde te negeren vormt een wezenlijke bijdrage aan de definitie van deze drie klassen. Als het schepsel op die manier belangen krijgt, beginnen de wereld en haar gebeurtenissen redenen voor hem te creëren – of hij die nu volledig kan herkennen of niet. De eerste redenen gingen aan de herkenning ervan vooraf. Het eerste probleem waarvoor de eerste probleemoplossers zich zagen geplaatst, was inderdaad hoe zij de redenen die hun bestaan

met zich meebracht, konden herkennen en wat ze ermee aan moesten.” (p. 197)

Met deze tekst zitten we nog dieper in het moeras van Münchhausen! Want hoe kunnen we ons een entiteit voorstellen die in staat is tot gedrag, waarmee ze haar eigen dood en ontbinding tijdelijk af kan wenden, zonder zich van deze dood bewust te zijn? Als ik gedrag

vertoon waaruit blijkt dat ik water vermijd, dan mag je toch aannemen dat ik me bewust ben van wat water voor mij betekent, want anders zal ik dat gedrag niet vertonen. Deze

entiteit moet zich dus – hoe primitief dan ook – bewust zijn van zijn dood en ontbinding om redenen waarvan hij dat gedrag vertoont. Met andere woorden: het bewustzijn van de eigen dood is de reden dat deze entiteit gedrag heeft ontwikkeld om zijn dood af te wenden. In een ander verband heb ik dan ook geschreven: de dood is de reden van het leven om te overleven.

Het bewustzijn van eigen dood gaat vooraf aan het gedrag om deze dood af te wenden. En als dat zo is, dan verkeert Dennett in een cirkelredenering. Immers, hij tracht het bewustzijn te verklaren vanuit een gedrag (het afwenden van de dood) dat bewustzijn vooronderstelt.

Even later noemt hij dit gedrag dan ook een aangeboren neiging. Maar hoezo aangeboren? Dit gedrag kwam toch voort uit pure toeval en kan dan toch niet ineens aangeboren zijn? Wanneer evolutionisten de term aangeboren hanteren, dan weet je dat ze met hun verhaal er eigenlijk niet goed uitkomen en dan maar de sprong naar de *deus ex machina* maken. Inderdaad, ‘het eerste probleem waarvoor de eerste probleemoplossers zich zagen geplaatst, was hoe zij de redenen die hun bestaan met zich meebracht, konden herkennen’. Hoe kunnen ‘de eerste redenen aan de herkenning ervan voorafgaan’? Men heeft toch pas redenen wanneer ‘de wereld en haar gebeurtenissen’ zodanig inwerken op het organisme dat zij tot bewustzijn komen in de vorm van redenen? Het bewustzijn van de redenen is dan ook gelijkoorspronkelijk met de redenen zelf: die redenen vormen het bewustzijn dat het organisme heeft van de wereld en haar gebeurtenissen. Er kunnen dus nooit redenen zijn die voorafgaan aan de herkenning of het bewustzijn ervan. En als dat zo is dan kunnen

de ‘eerste probleemoplossers’ nooit het ‘eerste probleem’ oplossen. En ook Dennett kan dit probleem niet oplossen – ook niet met een ‘goddelijke terugblik’. En waarom niet? Omdat hij het niet-bestaan van het bewustzijn diametraal plaatst tegenover het bestaan ervan. Of zoals hij het zelf verwoordt: “Het evolutionaire verhaal moet verklaren hoe iets dat niet bestond tot bestaan is gekomen.” Dat standpunt is dan ook dualistisch van waaruit je nooit het bestaan van iets uit het niet-bestaan ervan kan beredeneren. Vandaar dat het causalistische denken altijd een dualistisch wereldbeeld veronderstelt, ook als het dualisme tussen geest en stof expliciet afgewezen wordt, zoals Dennett doet. Wie materialist heet te zijn en denkt alle veranderingen vanuit de materie die er is te kunnen verklaren, komt onherroepelijk terecht in het moeras van Münchhausen. En dat om de eenvoudige reden dat het causalistische denken de beweging van het niet-bestaan van iets naar het bestaan ervan niet kan maken.

Levenswil

Dennett vervolgt: “Zodra er sprake is van zelfbehoud, worden grenzen belangrijk, want als je van plan bent jezelf in stand te houden, wil je je inspanningen niet verspillen aan pogingen de hele wereld in stand te houden: je trekt een lijn. Met andere woorden: je wordt egoïstisch. Deze oervorm van egoïsme is een van de kenmerken van het leven.” (p. 197) De neiging of drang tot zelfbehoud is een ander woord voor levenswil. Maar waar komt die levenswil vandaan als er in het begin slechts niet-arbitraire belangen zijn? En dan: waar een wil is, is bewustzijn, want wie wat wil, is zich bewust van wat hij wil. Zodra je de wil tot zelfbehoud invoert, voer je tegelijkertijd het bewustzijn van eigen dood in. Want alleen wie zich bewust is van eigen dood – op welk niveau van bewustzijn dan ook – heeft een wil tot zelfbehoud. En omdat alle vormen van leven een levenswil hebben, zoals Dennett beweert, moeten ze dus ook een vorm van doodsbewustzijn hebben. Blijkbaar is de dood inherent aan het leven en staat ze niet buiten

het leven, zoals de materialistische dualisten denken. Dit heeft grote gevolgen voor de aard van het bewustzijn – iets waar Dennett aan het einde van zijn boek pas op terugkomt.

Maar eerst wil ik de verhaallijn van Dennett volgen: “Natuurlijke selectie kan ons niet vertellen hoe een systeem geworden is zoals het is, maar dat betekent niet dat er geen fundamentele verschillen zouden bestaan tussen systemen die zijn ‘ontworpen’ door natuurlijke

selectie en systemen die zijn ‘ontworpen’ door intelligente technici.” (p. 198) Dennett suggereert hier dat natuurlijke selectie systemen kan ontwerpen – hoewel dat ontwerpen tussen aanhalingstekens staat. Maar, schrijft hij, ‘natuurlijke selectie kan ons niet vertellen hoe een systeem geworden is zoals het is’. Daaruit lees ik dat natuurlijke selectie geen systemen kan ontwerpen, want anders zou dat selectiemechanisme het ons waarschijnlijk wel hebben kunnen vertellen. Hij bevestigt deze opvatting trouwens zelf wanneer hij verderop schrijft: “Zonder te ‘proberen’ ze te vermijden, probeert Moeder Natuur ontwerpen uit met veel onvoorziene neveneffecten.” (p. 198)

Wanneer Moeder Natuur (een ander woord voor natuurlijke selectie) ontwerpen uitprobeert, zijn die ontwerpen blijkbaar niet door haar zelf gevormd. Dat betekent dat de natuurlijke selectie zelf geen ontwerpen kan maken, maar ze slechts uitprobeert. Wie of wat ontwerpt dan wel, als Moeder Natuur dat zelf niet doet? Die vraag stelt Dennett zich niet, omdat hij daar binnen zijn causalistische denkkader geen antwoord op zou kunnen geven. Evenmin kan dit mechanisme de veranderingen in de ontwerpen verklaren, omdat dit mechanisme slechts de veranderingen in verschijningsvormen verklaart, terwijl de daarachterliggende veranderingen in het milieu én het organisme onbesproken blijven. Ofwel: over de epigenetische regels die de interactie tussen het leven en zijn omgeving bepalen op grond waarvan evolutionaire veranderingen plaatsvinden, zegt dit mechanisme helemaal niets.

Wordt vervolgd

* Bij dit artikel hoort een uitgebreide notenlijst. Indien u hier prijs op stelt op kunt u deze opvragen bij de redactie via redactie@devrijgedachte.nl. Het artikel met de lijst wordt u dan per e-mail toegestuurd.

Notities van een lezer (4)

BERT GASENBEEK (1953, Hollandsche Rading) is Directeur het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, voorheen het Humanistisch Archief) en het J.P. van Praag Instituut

De feestdagen waren voor mij zoals gebruikelijk de dagen om niet alleen terug te kijken en plannen te maken voor het nieuwe jaar, maar ook om mijn 'bibliotheek' eens op te ruimen. Voor mij is dat een kwestie van de in de loop van het jaar gevormde stapels boeken (niet gelezen, half of uitgelezen boeken) op tafels, kasten en ook op de vloer – boeken vaak voorzien van krantenknipsels, papieren aantekeningen en printjes – uit te sorteren. Daarbij vormen zich categorieën als 'opbergen' (als oud-bibliothecaris zet ik mijn literaire boeken alfabetisch op auteur, en de non-fictie in een 10 à 15 grove rubrieken), een stapel 'nog lezen' en/of 'uitlezen', en een stapeltje voor deze rubriek. De in de kasten op te bergen boeken leg ik per categorie bij elkaar op een stapel en ik meet het aantal benodigde centimeters, waarvoor ik dan ruimte op de plank moet maken door te schuiven en (vreselijk!) boeken weg te doen. Daarvoor heb ik een plank 'boeken om weg te geven', en natuurlijk de papierbak...

Ik moest aan deze jaarlijkse klus denken toen ik het aardige boekje *A Life with Books* (Jonathan Cape, £ 1.99) van de Engelse schrijver Julian Barnes (1946) las. Het verscheen dit jaar en ik kreeg het als geschenk voor mijn verjaardag van een goede vriend. In dit heerlijke essay van slechts 27 pagina's kijkt Barnes terug op een levenslange relatie met boeken – zoals het plezier van het speuren in antiquariaten, het opbouwen van kleine specialistische niches etc. – en hij houdt ten slotte een pleidooi voor het behoud van het unieke, gedrukte boek: *'Reading is a majority skill but a minority art. Yet nothing can replace the exact, complicated, subtle communion between absent author and entranced, present reader. Nor do I think the e-reader will ever completely supplant the physical book – even if it does so numerically. Every book feels and looks in your hands: every Kindle download feels and looks exactly the same...'*

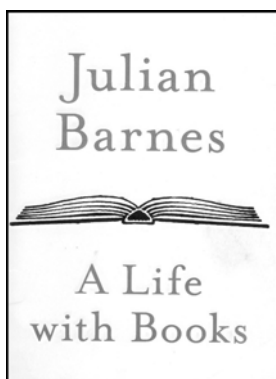
* * *

Een van de boeken die op de stapel 'gelezen en opbergen' lag was een kleine roman van Julian Barnes, getiteld *Alsof het voorbij is* (2011, € 2,50). Aangezien ik in mijn eigen boeken schrijf, zag ik dat ik het boek de afgelopen

zomer op Texel had gelezen. Dit schreef ik op het schutblad: 'een mooi "klein" boekje over de weerbarstigheid en de kracht van herinneringen, over het misverstand geschiedenis en bovenal over de tragiek en de kwetsbaarheid van het bestaan.' Niet alleen de

inhoud van dit boek, maar ook de glasheldere stijl – zorgvuldig gekozen woorden, mooie bijzinnen en aparte beelden – troffen me zeer. Dat blijkt voor mij uit de vele potloodstreepjes bij voor mij krachtige passages, zoals: 'Geschiedenis is de zekerheid die ontstaat op het punt waar de gebreken van de herinnering en de onvolkomenheden van de documentatie samenkomen.' Op elke bladzijde valt ook wel een levenswijsheid te rapen waar

je even bij stilstaat. Over de opvoeding van kinderen, over de dagelijkse sleur of over de gelatenheid die samen met het ouder worden over je heen komt. Nog een citaat: 'Ik denk wel eens dat het leven tot doel heeft ons met het uiteindelijke verlies ervan te verzoenen door ons langzaam te slopen, door te bewijzen, hoe lang het ook duurt, dat het leven lang niet zo'n pretje is als algemeen beweerd wordt.' Nu ik dit schrijf moet ik denken aan een ander boek van Barnes, *A history of the world in 10 1/2 chapters* uit 1989 dat ik in 1992 las. Het boek bevat een tiental verhalen en een slotbe-

schouwing, waarbij de mythe van de Ark van Noach ogenschijnlijk de verbindende draad in het boek vormt. Maar die rol is echter weggelegd voor een verstekeling, of beter verstekelingen, namelijk houtwormen die buiten de Ark moesten blijven omdat ze niet puur en onbelangrijk zouden zijn. Maar ze slagen erin aan boord te komen en de zondvloed te overleven. Zij doen op een aparte, subversieve wijze verslag van de reis en leggen uit hoe de mensheid zich ontwikkeld heeft. Barnes gaf daarmee op een seculiere en eigenzinnige, maar ook op een ironische wijze een beeld van zijn visie op de wereldgeschiedenis. Kortom, voor vrijdenkers geïnteresseerd in een niet-vakmatige, maar originele kijk op ‘geschiedenis’ kan ik Barnes zeker aanbevelen. Zojuist zijn boek *Niets te vrezen* uit 2008 besteld: volgens de blurp op Bolcom: ‘Ik geloof niet in God, maar ik mis Hem.’ Daarover wellicht een andere keer.

* *

*

In de kerstvakantie trakteer ik mezelf altijd op het mogen lezen van boeken die niet op het verplichte stapeltje liggen, maar waar ik gewoon zin in heb. Zo viel mijn oog in de boekhandel op het boek *Het Palingoproer* van Martin Schouten (Gibbon, november 2012, € 17,50). Ik herinnerde me direct dat ik lang geleden daarover een boek had gelezen van de historicus Piet de Rooy; waarschijnlijk had ik het ook in mijn eigen bibliotheek staan. Martin Schouten kende ik o.a. van het prachtig boek *De socialen zijn in aantocht*, een rijk geïllustreerde journalistieke geschiedenis over de arbeidersbeweging in de 19de eeuw. Op de omslag viel me wel de aanduiding roman op. Gezien het onderwerp kocht ik het toch. En ik moet zeggen dat het me niet is tegengevallen. Het verhaal over het Palingoproer is waarschijnlijk wel bekend. De achterflap van het boek vermeldt: Amsterdam 1886. Domela Nieuwenhuis predikt het socialisme, de Tachtigers maken revolutie in de literatuur, de actrice Theo Bouwmeester brengt seks op het toneel en een middagje palingtrekken loopt uit op een bloedbad. In juli 1886 zou een spelletje ‘palingtrekken’ plaatshebben – over de Lindengracht was aan een touw een levende paling gespannen, die de deelnemers aan het

spel vanaf een bootje te pakken moesten krijgen. De politie maakte een einde aan het spel en dagen van rellen smoorden uiteindelijk in een bloedbad door opgetrommelde huzaren die de mensen vaak in de rug doodschoten: er stierven 26 mensen en er waren honderden gewonden. Op basis van veel nieuw archiefmateriaal – ondermeer gerechtelijke archieven – en boeken over tijdgenoten (Domela Nieuwenhuis, Frederic van Eden, Lodewijk van Deyssel, Willem Kloos) volgen we vooral onderzoeker Schubart, belast met het in de gaten houden van de socialistische Maatschappij. Maar we lezen ook over de Tachtigers die in het café commentaar geven op de actualiteit. Schouten is er uitstekend in geslaagd om meerdere reële historische gebeurtenissen in het toenmalige Amsterdam met elkaar te verbinden, zonder dat de spanningsboog in het verhaal ten onder gaat. Het boek met een beschrijving van bekende historische evenementen blijft ook als psychologische roman overeind – hoewel het taalgebruik niet altijd even trefzeker is. Het biedt een prachtig geschetst tijdsbeeld en een spannend verhaal. Voor liefhebbers van de vroege sociale geschiedenis van Nederland zeker aanbevolen. En dat geldt zeker ook voor *Een revolutie die voorbij ging: Domela Nieuwenhuis en het Palingoproer* (1971), dat ik inderdaad in mijn kast heb staan. Het is van genoemde Piet de Rooy die in zijn boek aan de hand van veel foto's, tekeningen en krantenverslagen vooral ingaat op het volksverzet, dat uiteindelijk zou uitmonden in het vroege Nederlandse socialisme. Het boek is nog volop op boekwinkeltjes.nl verkrijgbaar onder de tien euro.

* *

*

Een ander boek waar ik met plezier tijdens de decemberdagen in heb gelezen is *Er staat wat er staat: een literair testament van een oudleraar* (uitgeverij Xanten, € 18,95) van de hand van de 92-jarige Maarten Looij. In het boek bundelt hij een selectie van zijn levenslange dichterlijke productie. Zijn gedichten bieden inderdaad wat de titel belooft, namelijk tamelijk prozaïsche gedichten die gaan over zijn onverbloemde visie op mensen, dieren, wereld en zeker ook (bij)geloof. Anders dan veel hedendaagse poëzie zijn de gedichten van Maarten Looij zeer toegankelijk en leesbaar.

Schrijnend zijn de gedichten die hij opnam als een In Memoriam bij de dood van zijn enige dochter, Ineke, die op 54-jarige leeftijd in 2003 overleed. Hier een kort gedeelte uit zijn gedicht '31 december 2003':

'Onze weg
leidt verder
almaar verder
tot onze laatste dag
tot ons laatste uur
de laatste minuut
en er zal geen weerzien
geen weerzien zijn'.

Het boek besluit met letterlijk 'honderd en één notities van een boekenwurm'. De notities gaan veelal over literaire of historische onderwerpen, maar de goede lezer merkt dat ze allemaal gaan over Maarten Looij zelf. Hij laat zich namelijk 'lezen' als een scepticus die de huidige tijd onder de loep neemt en daar met onderkoelde humor notities bij maakt. Zeker aanbevolen voor een paar uur leesplezier. Inmiddels is de stapel 'te lezen boeken' weer flink aangegroeid, ondermeer met de nodige boeken die met de Verlichting te maken hebben! Daarover de volgende keer.

De Canon van de Godsdiensthysterie

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen, 1951) beidt zijn tijd.

Blind geloof

Het is een oud en steeds herhaald verhaal
Bij plaag en pest en ramp en tegenslag
Dan moeten mensen er weer aan geloven

Hun brein strijkt dan onmiddellijk de vlag
Ze blikken met zijn allen weer naar boven
En zijn dan voor verstandig praten doof

Ze laten zich weer vrome kolen stoven
En zoeken een remedie in geloof
Het middel blijkt dan erger dan de kwaal

Als mensen zich door godsdienst laten stichten
Dan baat geen hulp en valt niets uit te richten

Nonkosi Nongqawuse

Transkei, 1856.

Tachtigduizend mannen, vrouwen en kinderen (driekwart van het volk van de Xhosa) sterven de hongerdood na gehoorzaam de instructies opgevolgd te hebben van de tienerprofetes Nongqawuse die verklaart dat de Grote Geesten doorgeven dat al hun vijanden verslagen zullen worden en een grootse toekomst wacht als ze al hun vee doden en hun oogst verwoesten.

Deze profetie wordt nog eens bevestigd door de tienjarige Nonkosi.

Dat is goed nieuws, want ze zitten aardig in de klem tussen al die Hollanders, Britten en Kaffers die om hun land vechten.

Het idee dat je rampen kunt afwenden door een offer hebben ze overgenomen van blanke missionarissen.

Reacties

Toch een antieke atheïst?

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Al vele jaren breidt Frans van Dongen aan zijn serie schetsen van wat hij nu seculieren noemt. Toen hij indertijd met de Oudheid begon schroomde hij niet van atheïsten te spreken.

Was Xenophanes geen godloochenaar toen hij schreef dat als runderen handen hadden om te schilderen zij hun goden ongetwijfeld als runderen zouden uitbeelden? Nee, een godloochenaar was Xenophanes nu juist niet. Hij keerde zich tegen de ‘menvormige’ voorstelling van de goden. In dit antropomorfisme schiepen de mensen de goden naar hun beeld en gelijkenis. Daarom hadden de negergoden dikke lippen en brede neuzen. Met zijn kritiek wilde Xenophanes de weg vrijmaken voor een hogere opvatting van de ene god, onstoffelijk, alwetend, het prototype van de christelijke god dus. Ook andere Antieke godsdienstercritici mogen niet zonder meer als atheïst worden bestempeld. De volgelingen van Epikouros werden als *atheoi* op één hoop gegooid met de christenen. Maar zij ontken- den het bestaan van goden niet. Volgens hen vermeden de goden zich op de Olympos in hun heerlijke bestaan; ze dachten er niet aan zich met de mensenwereld te bemoeien. Van hun kant hoefden de mensen zich niets aan te trekken van de goden. Offers waren volstrekt zinloos, want die zelfgenoeg- zame goden lieten zich niet tot ingrijpen bewegen. Wat het epicurisme het odium van atheïsme heeft bezorgd was de strijd tegen de godsvrees, in de letterlijke zin van het woord: angst voor de goden. Angstaanjagende verschijnselen zoals onweer werden niet door goden veroorzaakt. Ze hadden een natuurlijke verklaring, want alles bestond uit materie, met als kleinste partikels de onsnijdbare deeltjes, de *atomoi*.

Met de verbeeldingskracht die hun eigen was konden de Grieken zich wel een godloochenaar voorstellen. Dat deed Kritias, leerling van Sokrates en leider van het terreurregiem dat na de nederlaag tegen Sparta in 404/3 even aan de macht was in Athene. Op Kritias' naam staat een luchtig toneelspel genoemd naar de hoofdfiguur: Sisyphos. In de mythologie gold hij als de bedrieger van de goden; als straf moest hij in de onderwereld eendeloos een steen tegen een helling rollen. In Kritias' spel schetst Sisyphos hoe er in de samenleving orde werd geschapen door wetten die wangedrag straffen. Zo werden openlijke misdaden wel aan banden gelegd, maar toen gingen mensen in het geheim misdaden plegen. Maar

*Toen vond een scherpzinnig man
voor mensen de godsvrees uit,
opdat er een zekere angst bij de boosdoeners was,
ook als ze in het geheim iets doen, zeggen of denken.
Hiervan uitgaande voerde hij dus religie in:
dat er een godheid is die een onvergankelijk leven geniet,
die dat met de geest hoort, ziet, beseft en
waarneemt. Die heeft een goddelijke aard.
Die zou ieder woord onder stervelingen beluisteren
en iedere daad kunnen zien.
En als je in stilte enig kwaad beraamt,
ook dat zou de goden niet ontgaan; want zo'n beseft
berust bij hen.
(Kritias, fragment 19,12-24)*

Daarom ging ik als rooms jongetje iedere maand mijn geheime zonden biechten... Heerlijk dat er al in de vijfde eeuw vóór Christus zo'n rationele verklaring voor het godsbestaan kon worden bedacht. Maar het blijft natuurlijk een bedenkfel, toegeschreven aan een notoire schurk.¹

De enige godloochenaar die kans heeft historisch te zijn is Diagoras van Melos. Al in de vijfde eeuw v. Chr., de tijd van Kritias dus, maakte hij de geheime leer van Orpheus, van Eleusis en van de Kabeiroi publiek. Hij hakte het houten beeld van Herakles in stukken, stookte daarvan een vuurtje voor zijn maal van knolletjes. Hij stelde ook dat er helemaal geen god bestond. Dit gedrag wordt ons verteld door Athenagoras die in de tweede eeuw een verdedigingschrift van het christendom opstelde.² In deze apologie verdedigde hij zich tegen het verwijt dat de christenen *atheoi* waren. Toegegeven, ze hadden wel eigenzinnige opvattingen over god, maar die hadden dichters en denkers uit het verleden ook gehad. Nee, dan Diagoras, die was pas een echte atheïst. En dan volgen de anekdotische bijzonderheden die hiervoor zijn vermeld. Natuurlijk is er alle reden voor twijfel: de christelijke apologet schrijft zes eeuwen na de vermeende provocaties van Diagoras. Maar bij gebrek aan een betere kandidaat verdient Diagoras van Melos het, op de atheïstengalerij van Frans van Dongen te worden opgesteld.

¹ Zie mijn *Athene. Het leven van de eerste democratie*, Ambo, Amsterdam, 2012

² Zie mijn *Marcus Aurelius. De filosoof-keizer* Ambo, Amsterdam 2012.

De scheve vrijdenkersschaats van Gerhard Elferink

BERT KLAVER (1946, Twente) oud docent pedagogiek/psychologie

In De Vrijdenker nr. 1 van februari 2013 schrijft Gerhard Elferink onder de titel “Zo maar wat vrije gedachten” wat van zich af. Daar is op zich niets mis mee. Echter, onder het kopje *een gedachte experiment* (blz. 17) rijdt hij mijn inziens een behoorlijke stompe en scheve schaats.

Hij heeft het dan over begrippen als “ik-heid” en “onbepaalde ik-heid” en even verderop stelt hij zelfs dat na zijn dood deze “onbepaalde ik-heid” concreet wordt in de vorm van een ander menselijk individu of zelfs een dierlijk wezen! Hij noemt dit – hoe kom je er als vrijdenker op – een andere vorm van (re)incarnatie...

Ik wist even niet hoe ik het als vrijdenker had. Hoe kun je zulke fratsen uithalen als je bestuurslid bent van een vereniging die streeft naar ontmaskering van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen? Dit soort teksten hoort thuis in esoterische tijdschriften of zijn wellicht bijdragen voor diegenen die geloven in bijna-dood-ervaringen of andere onzinnige uitgangspunten.

Ik krijg al kippenvel als ik het suffix “-heid” lees achter het mooie woord ik. Ik, dat ben jezelf. Dat staat voor je eigen bewuste *zijn als vrijdenkend persoon* die verantwoordelijk is voor al zijn/haar daden. En als die ik dood gaat, dan is die ik er niet meer. Er is maar één ding zeker in dit bestaan: alles verdwijnt en komt nooit meer terug. Ook ik niet. Laten we even bij de les blijven, Gerhard!

Beste Gerhard, misschien heb ik je niet goed begrepen. Maar dit is nu niet echt een denkwijze die past bij een nuchtere Tukker die ook vrijdenker is. Maak je hoofd even schoon en herlees de uitgangspunten van onze club.

Groet uit Dalfsen, vlakbij Twente waar ik ook geboren ben, in Eanske.

Antwoord op een gedachte-experiment van Gerhard Elferink

(De Vrijdenker, nr. 1, febr. 2013)

CÉCILE LAPRÉ socioloog, psychologisch counselor en veldbioloog

Als een mens overlijdt, dan valt zijn vlees uiteen in CO₂, water, stikstof, fosfor, zwavel en andere sporenelementen. Hij/zij kan natuurlijk nog eerst door een leeuw, wolf, krokodil of een andere natuurlijke vijand van de mens worden opgegeten. (Dat laatste komt tegenwoordig niet zo vaak voor). Dan duurt het uiteenvallen van je lichaam niet zo lang. Je geraamte kan het in de aarde echter nog wel eeuwen uithouden, want het calcium van je beenderen maakt deze wat duurzamer van aard.

Je CO₂ moleculen, stikstof, fosfor, zwavel en sporenelementen verspreiden zich via de wind, het water en in de grond over de hele aarde. Ze worden daarna weer vastgelegd met behulp van de zon in planten, algen en o.a. cyanobacteriën. Dat vastleggen met behulp van de zon kunnen dierlijke organismen niet. Daarom zijn we als beestje mens altijd afhankelijk van ons veelvormig plantendek op aarde, de algen en de cyanobacteriën in het water. Want pas als dat gebeurd is, kan een walvis de algen eten en eventueel een walvisje krijgen, kan een bacterie in de maag van een muis terecht komen en zich razendsnel vermenigvuldigen, kan een zoetgeurende roos via zijn bottels in de jam van je neefje komen en kan de broccoli door de aftredende paus worden verorberd. Dat laatste kun je zelfs als overtuigd atheïst helaas niet voorkomen! Gelukkig heeft hij, als hij niet stout is geweest, geen nakomelingen voortgebracht. We noemen dit proces de biologische kringlopen van chemische elementen.

Tja.. alles wat mijn cognitief vastgelegde ikje in samenwerking met mijn lichaam in de loop van mijn leven heeft vastgelegd: is dat helemaal weg als ik er niet meer ben? Daar zijn de theoretici het niet over eens. Er zijn theoretici die uit experimenten concluderen dat er een stevig biologisch fundament bij het leren van dierlijke organismen (dus ook de mens) aanwezig is. Ze stellen dat de cognitieve mogelijkheden soortafhankelijk zijn. Deze kunnen ook voor een deel worden doorgegeven. Dit wordt door de in de laatste decennia opgekomen epigenetica middels experimenten bewezen. Hoeveel van jouw levenservaring, je vrouw, je nakomelingen, de mensen waar je een redelijk intensief contact mee hebt, in het DNA van hun lichaam zal worden vastgelegd, is momenteel nog in de onderzoekfase. Dit wordt het laatste decennium in de specialisatie epigenetica ter hand genomen.

Wetenschappers die geen of weinig biologie in hun opleiding hebben gekregen en die lacune niet onderkennen, menen echter dat het cognitief vermogen van de mens een uniek gegeven is. Men wil niet aanvaarden dat zijn denken en doen voor een groot gedeelte door zijn lichaam aangestuurd wordt. Daar komt onder andere het extreem individualistisch denken van mensen vandaan, maar ook de religieuze hoop op het hiernamaals. In het hiernamaals kun je volgens religieuze mensen je lerend vermogen, nu ook zonder lichaam, nog steeds gebruiken.

Je begrijpt, dat ik me niet wil scharen onder de laatstgenoemde groep wetenschappers.

SANDER BROUWER (1940, Amsterdam) gepensioneerd leraar psychological and social science

God

God is slechts een woord

God leeft tussen de mensen

Misschien ook tussen de dieren en in het stof

God is er natuurlijk niet, maar wordt wel als noodzaak gevoeld

Godeloze goden zijn er genoeg, maar de ware vind je niet

Dat moet je zelf maar invullen als je kunt

Slaap niet lekker, maar wees goed voor elkaar, jongens en meisjes

Reactie op Rik Min en op Anton van Hooff

JOOP FABER (1937, Zoetermeer) thans voorzitter Unie van Vrijwilligers Zoetermeer

Rik Min

Uit een misplaatst soort sympathie – dat wil zeggen vanuit een nergens op gebaseerd idealisme – ging men vanuit Nederland ‘de Kroaten’ en de ‘Bosnische moslims’ steunen. ... Gevolg: miljoenen slachtoffers. (citaat)

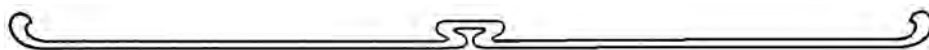
Ik heb niet alle slachtoffers van het geweld dat door Rik Min wordt aangeduid als “Joegoslavië-oorlogen” geteld, maar het waren er zeker geen miljoenen. Bovendien viel het overgrote deel van de slachtoffers door toedoen van (ex)Joegoslaven zelf, ruim voordat de “idealistische” NAVO ingreep. Dat idealisme mensen wel eens (of zo je wilt vaak) op het verkeerde been zet en dat dit leidt tot handelen dat beter achterwege had kunnen blijven, geef ik graag toe. Hij overdrijft echter wel en vliegt helemaal uit de bocht in de rest van zijn betoog dat een pleidooi heet voor een materialistische kijk op de dingen.

Zijn grote voorbeeld is Stalin die vanuit zijn materialistische kijk op de dingen een pact sloot met Hitler. Zowel links als rechts in die tijd begrepen dat niet zo goed. Het gaf hem echter de tijd om het Rode Leger te zuiveren en te versterken zodat hij later Hitler kon verslaan; briljante, materialistisch gefundeerde (?), strategie! Diezelfde bril en kijk op de dingen van Stalin heeft ook geleid tot onnoemelijk veel misdaden tegen vermeende tegenstanders: soldaten en vooral officieren uit het Rode Leger, partijgenoten, boeren en andere onschuldige landgenoten en, vervolgens over de grenzen, Oost-Europeanen. Is Rik Min dat misschien vergeten?

Ik begrijp niet hoe iemand in 2013 nog zulke verhalen kan schrijven. Kan het zijn dat hij nog altijd bezig is een strijd te strijden die lang geleden in de krochten van de CPN (Communistische Partij Nederland, voor de jongeren onder ons) werd gestreden maar die kennelijk niet tot zijn genoegen is beslist?

Anton van Hooff

Ik ben het zat iedere keer weer uitgelegd te krijgen dat agnosten thuis horen in het kamp der onnozelen getuige zijn terminologie. *Schijnbaar rationeel ... Beminnelijk glimlachend ... volstrekt onzinnige redenering*, enz. Volgens van Hooff is het punt dat je nooit kunt bewijzen dat **iets** niet bestaat. Daaruit trekt hij de conclusie dat “iets” **dus** niet bestaat. Het is hem gegund, zoals ik iedereen zijn overtuigingen gun, maar logisch gesproken is er ook ruimte voor een andere opvatting: “Ik weet het niet en ik kan er ook niet achter komen. Er zijn in mijn beleving geen aanwijzingen dat **iets** wel bestaat. Voor mijn levenshouding is **iets** dus niet van belang.”

Herhaalde oproep

Op 30 april wordt onze nieuwe koning ingehuldigd. De redactie van De Vrijdenker zou speciaal voor die gelegenheid in april een themanummer over de monarchie willen uitbrengen. Er zijn al enkele inzendingen binnen maar er kan nog veel meer bij. Voor de goede orde: ook als u voorstander van de monarchie bent of de monarchie een leuke folklore vindt, kunt u uw mening kenbaar maken. Tenslotte heeft Piet Grijs jaren geleden al eens geschreven: “Je hoeft niet in Sinterklaas te geloven om er aan te doen.”

Hoe dan ook, geef uw mening over de monarchie, en stuur deze vóór 18 maart per e-mail naar redactie@devrijgedachte.nl.

de redactie

De Staat Israel

HANS LOUIS KOEKOEK (1935, Rotterdam) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Waarmee kan een opiniërende column over het bestaan, het bestaansrecht, van de Staat Israel geopend worden? Met de Friese Steden en Meren!

Op 1 april zo'n 70 jaar geleden – ik was toen een knulletje van een jaar of acht – kwam mijn vader zwaar geïrriteerd de huiskamer binnenlopen. “Nou maken die Friezen het toch te bont,” snoof hij verontwaardigd. “Nou hebben ze de meren genationaliseerd, er mogen daar geen vaartuigen van de rest van Nederland meer zonder hun toestemming koersen. Er is massaal publiek op de been in de elf steden. Je hoort ze op de radio juichen.”

“Ach,” lachte mijn moeder hem uit, “doe niet zo stom vent. Het is 1 april, je bent erin getrapt!”

En zo was het ook. Toch, in die tijd zat er een scherp kantje aan die aprilgrap. Er bestonden toen nog Friezen die voor onafhankelijkheid ijverden. Ze beschikten bovendien over een eigen taal, dat is nogal wat. Ze wilden geen vreemde eenden in hun bijt. Nu, met een verenigd Europa, is het een lachertje en ondenkbaar.

Een lachertje en ondenkbaar? Niet in de Arabisch getinte gebieden met sektarische geloofsovertuigingen. Elke geloofsovertuiging eist een stuk woongebied op. Er heerst daar al jaren onderling oorlog, moord en doodslag. Je kunt de radio of tv niet aanzetten of er is weer ergens een bloedige aanslag gepleegd. De beelden zijn bekend, mannen met dode kinderen in hun armen. Maak er een foto van en je krijgt de zilveren camera. De mensen in die streken hebben, eufemistisch uitgedrukt, een pokkenhekel aan lui die een iets andere god aanbidden. Die horen daar niet! Ze moeten eruit. Een niets ontziende wrede dictator kan zo'n land voor de buitenwereld nog enigszins in toom houden. Pas als zo'n man zijn macht verliest, heb je de poppen aan het dansen. Zelfmoordaanslagen, bermbommen, raketaanvallen, scherpshutters, het kan niet op.

Hoe zouden de joden in die gebieden eraan toe zijn als ze geen sterk thuisland zouden hebben en gemengd tussen de andersdenkende volkeren zouden moeten leven? De zin eindigt met een vraagteken, maar dat is louter taalkundig. Ze zouden niet alleen geen plaats kunnen vinden, ze zouden afgemaakt worden, met wortel en tak uitgeroeid. Maakt u zich geen illusies, Jodenhaat zit diep geworteld. Door de eeuwen heen zijn joden vervolgd en vermoord. Zover de geschiedenis teruggaat zijn daar verslagen en getuigenissen van. Men is geneigd om meteen aan nazi-Duitsland te denken, maar de Romeinen en Egyptenaren waren ook geen lieve jongens voor de joden. In de Middeleeuwen was ook Spanje een hel voor het Joodse volk. De inquisitie was even barbaars als nazi-Duitsland. Volgens de joodse religieuze wetten mag men tijdens de sabbat geen vuur maken. Dus ging men kijken waar er geen rook uit de schoorstenen kwam, daar moesten dus joden wonen – die werden dan ook prompt hun huis uitgesleept. Dat was weliswaar in de Middeleeuwen, dus de denkwereld uit die

tijd, maar als we zien hoe het in veel Arabische landen toegaat, lijkt er daar nog steeds niet veel veranderd. Het volk daar denkt middeleeuws, ook al hanteren ze geavanceerd wapentuig.

Conclusie: Voor de joden in die gebieden is het een zegen dat de Staat Israel bestaat. Hoe twijfelachtig ook, zonder Israel is daar geen leven mogelijk voor een concentratie joden. Het zijn al joden, wat al niet deugt en bovendien hun godsdienst wijkt af, dus kop eraf.

Waar ligt nu de kern van bijna alle ellende in de wereld? Weer dat taalkundige vraagteken! Het is geen vraag, het is een keiharde conclusie: zonder godsdiensten zou het stukken beter gaan met de wereld. Zonder godsdienst is het Paradijs mogelijk. Maak dat die gelovigen maar eens wijs.